

„...BŰN HOZATOTT FÖL ELLENEM: [...]

»ELLENSÉGE VAGYOK A ZSIDÓKNAK«»¹

Zsidó szereplők Nagy Ignác műveiben²

Nagy Ignác³ német műveltségű magyar nemes szülők gyermeke, német gimnáziumba járt és titokban írónak készült, német verseket és paródiákat írt. Amikor a pesti egyetemre került, még alig tudott magyarul, de megismerkedve majdani feleségével, annak ösztönzésére és főleg Kisfaludy almanachja, az Auróra hatására, figyelme a számára addig ismeretlen magyar irodalom felé fordult. Elégette német nyelvű írásait, és attól kezdve magyar íróvá akart válni. – Így szól a legenda, amely magától Nagy Ignáctól ered,⁴ de valószínűleg Vahot⁵ életrajzsorozatában látott először napvilágot és egészen Mikszáthig⁶ öröklődik.

Írói munkássága mellett hivatalt vállalt a Magyar Királyi Kamarában. 1840-től az akadémia, 1842-től a Kisfaludy Társaság tagja volt. Szerkesztőségek munkatársaként, irodalmi folyóiratok „dolgozótársaként” a korszak legkedveltebb irodalmi műfaja, az életképek megteremtője és népszerűsítője volt. Ezekben a könnyed és közvetlen hangvételű, rövid írásokban elsőként ábrázolta Budapest mindennapi életét.⁷ A negyvenes években Jósika Miklós és Kuthy Lajos mellett a legnépszerűbb írónak számított, pályatársaihoz hasonlóan igen termékeny, négy év leforgása alatt tizenhat kötetben adta ki írásait. Egyetlen regénye, a *Magyar titkok*,⁸ a kor szokásának megfelelően önálló füzetekben, folytatásokban jelent meg, ismeretlen rajzoló illusztrációival.

¹ NAGY Ignác, *Magyar titkok*, Zárzó, III, 365. A jegyzetekben a regény 1908-as kiadására hivatkozom: *Magyar regényírók képes kiadása*, Bp., Franklin Társulat.

² Az 1770 és 1847 között született magyar prózai és színpadi művek zsidóábrázolását elemző, héberül írott tanulmány része. (A tanulmány a jeruzsálemi The Vidal Sassoon International Center for the Study of Antisemitism támogatásával készült.) A könyvtári-asszisztensi munkát Balázs Eszter Annának köszönöm. (A könyvtári-asszisztensi munkához a Domus Hungarica Scientiarum et Artium nyújtott támogatást.)

³ Keszthelyen született 1810-ben, Pesten halt meg 1854-ben.

⁴ A magyar irodalommal „1830-ban kezdék először megismerkedni Kisfaludy Károly Aurójában s az ifjúság egész hevével vetém magamat jelesb íróink munkáinak megismerésére; német dolgozataimat, melyek költeményekből s beszélekből állottak, azonnal megsemmisítém, s csekély erőmet 1833-ban a magyar irodalomnak kezdém szentelni, részint fordítások, részint eredeti dolgozatok által.” Nagy Ignác 1841. május 16-án kelt „életírási adatait” SZILY Kálmán közölte az MTA levéltárából, ItK, 1892, 227–229.

⁵ VAHOT Imre, *Magyar írók jellem- és életrajzai*, IV, *Nagy Ignác*, Pesti Divatlap, 1844, I, 77.

⁶ MIKSZÁTH Kálmán, *Nagy Ignác* = *Magyar titkok*, I, V–VI.

⁷ 1837-ben a Jelenkor munkatársaként a fővárosi élet első krónikása volt, 1844 és 1848 között a Budapesti Híradó állandó rovatában *Budapesti Hírharang* címmel közölte a fővárosi újdonságokról szóló írásait. Az első modern újságíróként is emlegeti az irodalomtörténet-írás.

⁸ A regény tizenkét füzetben jelent meg 1844 júniusa és 1845 júniusa között Pesten.

A harmincas évektől, de különösen az 1840-es törvény⁹ után megsokasodtak a zsidó szereplők a magyar prózában és a színpadi művekben. Annak ellenére, hogy számtalan sztereotip jegy fedezhető fel ezeknek a figuráknak a megformálásában, a zsidóábrázolás és a jellemformálás eszköztára igen változatos. A szereplők külső leírása, jellembeli adottságaik, egymáshoz való viszonyuk, mindennapi életük körülményei, a gazdátársadalommal való együttélés adottságai és konfliktusai, önmagukról és környezetükről alkotott képük, az író rokon- vagy ellenszenve az irodalmi bemutatás részévé válik. Feltűnően különbözik a zsidó szereplők ábrázolása és jellemzése a történelmi regényekben és novellákban, valamint a jelenkorban játszódó írásokban. A történelmi távoból felderengő zsidó alak sokkal több rokonszenvre számíthat az író részéről, mint kései rokona a reformkori Pest-Budán vagy a közelebről meg nem határozott vidéki környezetben. A gyakran és előszeretettel ábrázolt zsidó házaló, kereskedő vagy uzsorás nyugtalanító gyakorisággal bukkan fel a mindennapokban, megformálásában minden bizonnyal az író személyes, leginkább negatív élményei játsszák a főszerepet.

Különleges pillanat tanúi vagyunk. Egy művészi szinten még csak dadogó nyelv talál rá a megfelelő irodalmi kifejezésekre, új irodalmi műfajok nevelnek olvasóközönséget, gyakorlatlan tollforgatók – köztük sokan nem magyar anyanyelvűek – válnak ünnevelt írókká, a gyorsan fejlődő és változó környezet új témákat kínál íróknak és olvasónak egyaránt. Ebben a sokféle újdonságot egybeolvasztó pillanatban lép be valóban a magyar irodalomba a zsidó szereplő. Még nem találta meg az igazi helyét a többi szereplők mellett, még aránytalanul nagy befolyása van a cselekményre vagy éppen érdektelen mellékfigura, aki csak színezi a történetet. És még nem talált rá az az írói tehetség, aki valóban élő alakká varázsolja az irodalom lapjain.

A népszerű írók közül, akiknek írásai folyamatosan megjelentek az egyre sokasodó irodalmi lapok hasábjain, sokan voltak, akiknek kettétörte a pályáját a forradalom és a bukás, közülük csak a kimagasló tehetségek válnak majd a század második felében a magyar próza klasszikusaivá. Azok az írók, akik a harmincas–negyvenes években néhány év leforgása alatt a közönség kedvenceivé váltak, és akiknek írásaiban a zsidó szereplők oly gyakran bukkannak fel, nem kimagasló irodalmi teljesítményük okán vívják ki a kései utókor irodalmárainak figyelmét. Nem a művészi érték, hanem a különböző színvonalon megszólaló irodalmi alkotásokban lappangó gazdag társadalom- és művelődéstörténeti anyag, szociológiai és pszichológiai kérdéseket érintő leírás vár feldolgozásra ezekben a művekben.

Többek között Nagy Ignác műveiben is. „Nem tartozott a nagy, csak a szerencsés írók közé – írta róla Mikszáth. – Majdnem húsz éven át volt népszerű a közönség előtt s közszeretben állt társainál is, mert jó ember volt, irigység nélkül való istápolója a fiatalabb

⁹ Az 1840:XXIX. törvénycikk – a reformországgyűléseken korábban a zsidók polgárosításával kapcsolatban elhangzott javaslatok után – lehetővé tette a zsidók szabad letelepedését az ország területén (a bányavárosok kivételével), a gyáralapítást és a szabad iparüzést, a városi ingatlanszerzést. Bár a törvény nem emancipálta a magyarországi zsidó lakosságot, a korabeli irodalmi művek tanúsága szerint a kortársak az első emancipációs törvényként emlegették. A zsidóság körében a kollektív emlékezet még hosszú évtizedeken keresztül ünnepelte az 1840-es emancipáció vívmányait.

nemzedéknek. [...] Még négy évig élt a forradalom után, de alig írt valamit. Nem volt se egészsége többé, se témái, se olvasói.”¹⁰

Az életképíró Nagy Ignác

Rövid jelenetek a mindennapi életből, elcsúszott pillanatok a fővárosi forgatagban, viszázatérő zsánerfigurák, jelen idejű elbeszélés, romantikus színekkel ábrázolt bűntörténetek jellemzik Nagy Ignác életképeit. Vérbeli újságíróként maga az író szegődik furcsa, izgalmat rejtő és kalandot ígérő esetek nyomába, és beszéli el saját tapasztalatait az olvasónak, egyes szám első személyben, a történet részeseként. Íróként nemcsak elbeszélő-leíró, hanem az életkép szereplője is, beszélget a történet hőseivel, akik hozzá szegődnek vagy akiknek nyomába indul, és kibeszél a történetből, állandó kapcsolatot tartva olvasóival. Így válik bizonyos értelemben az olvasó is az elbeszélés részesévé, és a történet hiteles, megtörtént esetté, a valóság egy kiragadott részévé. Számtalan apró aktualitás fonódik a laza cselekménybe, a riport, a tárca, az elbeszélés később elkülönülő műfaji sajátosságai egyaránt jellemzik életképeit.

Az életképek laza szerkezete még szembevetőbb hosszabb írásaiban, melyek rövid villanóképek füzerei. Az összekötő szál ebben az esetben legtöbbször az író-narrátor személye, aki adott esetben, akár a többi szereplő, önálló nevet visel. Egyetlen regénye, a *Magyar titkok* sem más, mint életképek láncolata. A regény fő vonulatának mellékszálaihoz kapcsol rövid történeteket, egy-egy szereplő sorsát feltáró, önmagában is teljes elbeszélést, egy-egy jellemző színpontot a főváros életéből.

Életképeit és regényét olvasva úgy látszik, nem fordít különösebb gondot a történetek szerkezetére, a cselekmény vezetésére, talán nem rendelkezik a szerkesztés képességével, nincs tehetsége egy elbeszélés kereteinek megformálásához. Ugyanakkor kisregénye, *A nagyravágó* regényírói képességét mutatja,¹¹ egy történelmi novellája és egy humoros elbeszélése arról tanúskodik, hogy jól felépített keretbe tudja ágyazni a cselekményt. Legsikeresebb műve, a *Tisztújítás* pedig a színpad nyújtotta lehetőségek ismeretéről vall.

Jellegzetes zsidó vonások

Nagy Ignác bőségesen merít a romantika kelléktárából. Ijesztő és félelmet keltő vonásokkal felruházott hősei megvetést és ellenszenvet ébresztenek az olvasóban külső megjelenésük és szélsőségesen ecsetelt jellembeli tulajdonságaik miatt. Ugyanakkor ezek az írások gazdag forrásként is szolgálnak a korabeli mindennapokról, elsősorban Pest-Budáról, valamint a város zsidó lakóiról és életükről.

¹⁰ MIKSZÁTH, i. m., VIII.

¹¹ A kisregény kötetben való megjelenése alkalmából (*Hajdan és most*, I–II, 1845) az Irodalmi Ör – RENGETEGI aláírással – a kötet egyedüli valóságos beszélőjének mondja *A nagyravágót*, 1845, 2, 12–13.

Nagy Ignác írásait sajátos technika jellemzi. A történetek állandó hőse, aki valamilyen formában az író megszemélyesítője, különböző hírek vagy a véletlen folytán érkezik érdekes helyekre és rendkívüli események közelébe. Általában mellé szegődik valaki, akivel beszélgetést kezdve értesül – és rajta keresztül az olvasó is – a fővárosi újdonságokról. Máskor egymaga sétálgat céltalanul az utcákon, és váratlanul köt ismeretséget különös alakokkal. Nyomukba eredve érkezik el számára mindaddig idegen környékekre, ahol kihallgatva mások beszélgetéseit, tudomást szerez a mindennapok titkairól. Ezek a különös alakok, köztük sokan zsidók, felkeltik érdeklődését.

A zsidó figurák külső leírásában sok, más írónál is fellelhető részletet találunk, de Nagy Ignác arra törekszik, hogy a bemutatott szereplők sajátos vonásokat is tükrözzenek. Ennek köszönhetően írásaiból összeállítható a korabeli Pest-Buda zsidóságának színes galériája. A keleties szabású arc leírásában a fényes vagy ragyogó fekete szem, a tüzes sötétkék, az apró sárgás vagy a ravasz szem megkülönböztetett helyet kap. Egy öreg zsidó hosszú, fehér szakállat visel, gyérek a fürtjei, sűrű hófehér a szemöldöke, sajátoszerű arca „száz redővel átbarázdált”. Másoknál a sátáni arckifejezés, a bodrozott haj, a „fölvetett” vagy „pittyedt” ajak válik szembetűnővé. Van, aki rövid bajuszt és ápolt szakállat visel, másokról csak mellékesen jegyzi meg, hogy szakálluk van. Hosszú orr, görnyedt tartás vagy hosszú vékony ujjak tesznek jellegzetessé egyeseket. Érdekes kelléke a külső leírásnak a zöld szemüveg, amit többen is viselnek. Pompás barna fürtök, tüzes sötétkék szem, görög szabású gyönyörű orr jellemez egy zsidó nőt.

A zsidók öltözködésükről is fölismerhetők. Visszatérő viselet a fekete selyembunda és a prémes bársonyföveg, a hosszú mellény és a bő kabát, a csizma és a szűk nadrág. A külsővel való jellemzéshez időnként elég a szakadt kabát és a batyu említése. A környezethez való idomulás nyomait fedezhetjük fel a díszes öltözetben, a legújabb magyar divat szerint készült ruhadarabokon, melyekhez fehér kesztyű, aranylánc, melltű, gyűrűk tartoznak.

Különbséget találunk az öregek és a fiatalok leírása között. Az öregek nem sokban különböznek egymástól, de a mosdatlan arcú, rongyos öltözetű fiatal suhanc semmiben sem hasonlít az „arszlánias” kinézésű fiatalemberhez, akinek külsejében semmiféle zsidós vonást nem lehet felfedezni – mondja az író. Érdemes megemlíteni, hogy a *Magyar titkokban* a zsidó figurák többször jelennek meg álruhában és elváltoztatott külsővel. A detektívregények nyomozására emlékeztető cselekményfűzés indokolja, hogy bizonyos helyzetekben bizonyos személyek igazi külseje rejtve maradjon.¹²

A különböző történetekben a szereplők elnevezése is a jellemzés egyik eszköze. Csak néhányuknak van neve, s ezek zsidó nevek: Móric, Dávid, Mózes, Áron, Ruben, Eszter. Legtöbbjük neve azonban csak „zsidó” – vagy foglalkozásuk alapján említi őket: jósnő, zsidó, bankjegyhamisító, suhanc; esetleg a családban elfoglalt helye szerint: fiú. Ezek a nevek már a bemutatás-jellemzés előtt megjelölik a szereplőt, a zsidóra vagy a jellegzetes zsidó foglalkozásra irányítják az olvasó figyelmét, még mielőtt bármi egyénit

¹² Ellenkezőjére találunk példát JÓSIKA Miklósnál (*Gazdaság nem boldogság*, Örangyal, 1847) és KISFALUDY Károlynál (*A gyilkos, vagy mikor pattant, nem hittem volna*, 1820), ahol zsidónak öltözve jelennek meg nem zsidó szereplők.

megtudna a szereplőről. Egy névtelen alak a fővárosi forgatagot leíró életképben „zsidó” elnevezéssel jelenik meg, s nem valószínű, hogy a korabeli olvasó rokonszenvét ébresztette volna fel. És mégis, a sok mellékszál egyik jelenetében a *Magyar titkok* egyik „zsidó” szereplője váratlanul elnyeri az író és az olvasó rokonszenvét. Ennek az ócska ruhákkal kereskedő öregnek az arcán emberbaráti „indulat” tükröződik, aki egy nem zsidó nyomorgó szabó és családja jótévedőjeként jelenik meg a történetben. Gondoskodása és segítőkészsége a legnagyobb szükségben érkezik, és ahogy segített, rögtön nyomtalanul el is tűnik.¹³ Ez a jótévedő a zsidó hagyomány szellemében cselekszik (a legnagyobb becse a névtelen adakozónak van), és jóságával egy nem zsidó családot ajándékozik meg. Ez a becsületes zsidó az egyetlen Nagy Ignác számtalan történetében, akinek emberi gesztusait nem homályosítja el egyetlen kellemetlen gesztus sem. Hit- és sorstársai nem menekültek meg a legszélsőségektől negatív jellemzésektől sem. Nagy Ignác írásaiiban a zsidó megvetést, ellenérzést ébreszt olvasóiban, hiszen nem riad vissza a legellenszenvesebb tevékenységektől sem. Bosszúálló, csaló, kegyetlen, szívtelen, makacs, átkokat szór, hamisít, gyilkol, keleti vérében benne van a korlátokat nem ismerő heves és szélsőséges szenvedélyesség. A pénz, a tulajdon, a vagyonszerzés minden vágya, s ezt a bosszú eszközül használja a magyarok ellen, mindazon elnyomás fejében, ami évszázadokon keresztül „Izrael választott népének” osztályrészt jutott. Ugyanakkor a környezet tisztelttel hajlik meg pénze előtt, s ez az egyetlen eszköz, amivel magasabbra emelkedhet.

Nagy Ignác történeteiben a pénz kapja a főszerepet, és a pénz formálja a zsidó jellemet. Megfelelő kamat fejében a zsidó a lelkét is áruba bocsátja, a legkisebb nyereségért is képes alkudozni és becsapni bárkit, azt is, aki neki hoz hasznot. Ellenben hittársát védi, és semmilyen körülmények közt el nem árulná. Vagyonát és kincseit mindenki előtt féltő gonddal titkolja, és az árgus szemek elől zár alatt tartja.

A zsidó környezet

Nagy Ignác történeteiben a zsidó figura külső leírásával és a zsidó jellemvonások ecsetelésével csaknem azonos hangsúlyt kap a zsidó környezet, az utcák, a házak, a lakások leírása.

A Király utcában,¹⁴ a pesti zsidónegyed főutcájában förtelmes bűz fogadja a látogatót. Ez a kellemetlen szag válaszvonalaként húzódik e környék és a város más részei között. A bűz a zsidók börtönéből ered. Szemét van mindenütt az utcán, és férgek nyüzsögnek a csatornában. Piszkos sikátorok nyílnak a főutcából, a házak omladoznak és rogyadoznak, magukon viselik még mindig a nagy árvíz nyomát. A leírás szerint a bűz védi meg a zsidó lakókat a betolakodó keresztények ellen, az omladozó házak pedig menedéket nyújtanak a bűneik és üzérkedéseik miatt búvóhelyet keresőknek.

¹³ *Magyar titkok*, III, 34–35, 40.

¹⁴ A környék leírásához többször is visszatér, végül a *Magyar titkok*ban megjegyzi: a „...királyutczáról nem is akarok többé szólni, mert annak érdemeit annyira méltánylottam már, mintha fizetéstelen történetírója volnék”. III, 212.

Az író pontos leírásra törekszik, megnevezi az utcákat, az útvonalat, amin halad, az épületeket. A szélsőséges kifejezésekkel színezett környezetleírás a korabeli valóság hangulatát idézi. Míg a külső környezet visszataszító, a belső környezet valamivel kelmesebb, bár sivár és rideg. A szobákban nem találjuk a zsidó élet tárgyi kellékeit, nyoma sincs a legendás meleg családi otthonnak. A konyhában hideg a tűzhely, de a rézedények fénylenek. Az egyik homályos szobában kopár falak, csak az éjszakai gyertya pislákol benne. Egy másik, udvarra néző szobában a füstös gerendáról sárgaréz gyertyatartó lóg alá, rossz szék és szalmaágy a berendezés. Másutt kecskelábú vagy korhadozó asztal, magas fekete karszék található. Az ablakot kívül deszka-, belül vastábla borítja. Nem mutatnak otthon-jelleget ezek a leírások, túl sok a zárt ajtó, a rács, az ablakot rejtő tábla. Mintha mindezek mögött – takarva – létezne egy másik, belső világ, ahova a kíváncsi szem már nem hatolhat be.

Különleges a jósnő környezete a *Magyar titkok*ban. A ház és környezete titokzatos, a benne levő tárgyak félelmet keltenek, de nincs különleges funkciójuk. A feketére festett falakon lángszínű, mesés alakok láthatók, koponya, fehér és piros műrózsa, sárga viaszgyertya és fekete szőnyeg a berendezés. És ez a helyszín az egyetlen a számtalan történet közül, ahol az író-narrátor észreveszi a „sajátszerű jegyet [...], melyet igazhitű zsidók ajtóikra szoktak függeszteni”.¹⁵ A vallás és a valláshoz való viszony része a zsidókról szóló Nagy Ignác-írásoknak, de *A nagyravágyó* Dávidja az egyetlen, aki a Bibliát elmerülten olvassa. Ezeket a helyszíneket előszeretettel ábrázolja éjjeli sötétségben és dühöngő viharok idején.

A belső világ leírásának fontos eleme volna a zsidó család bemutatása, de valódi családi légkör hangulatát csak történelmi novellájában, a *Hitrabságban* érzi az olvasó. Amilyen hozzáértően beszél a zsidók külső és belső jellemző jegyeiről és tulajdonságairól a történetekben önmagának is szerepet juttató író, olyan előszeretettel adja zsidó hősei szájába a családjaikról szóló elbeszélést.

A *Magyar titkok*ban a jósnő saját sorsát beszéli el a történet narrátorának. A zsidó családot és családi életet jellemző elbeszélés megvilágítja a jellegzetes zsidó tulajdonságok hátterét: „a férfi csupán vagyonszerzésre kénytelen életének legszebb részét áldozni, s csak akkor gondolhat házasságra, midőn már annyit gyűjtött, hogy leendő gyermekeinek első szükségéit fődözhetni véli. E rendszer mellett vajmi természetes, hogy a műveltebb s gazdagabb zsidó hajadon csak szerfölött ritkán lelhet szellemi tekintetben magához hasonló férjet, sőt korához illőt sem gyakran, mert nélkülözések és fáradalmas üzérkedés korán görbesztik meg Izrael fiainak testét és az édes szenvedélyek viráginak himporát letörlik.” A zsidó családban a gyerekek az apa iránti feltétlen tisztelet légkörében nőnek fel: „Unokáról unokára száll ugyanis annak tudata, mikép pártfogást e földön egyedül csak családja szűk körében lelhet, s valamint ez neki mindene, úgy ő viszont annak egyetlen reménye és öröme. E viszony vak engedelmességre szoktatja a gyermeket szülői iránt, s minden atya korlátlan urrá lesz a családban, melynek minden tagja vakon engedelmeskedik neki, meg lévén győződve, hogy a nyomasztó külviszonyoknál fogva, a

¹⁵ *Magyar titkok*, II, 182.

családfő csak a legjobbat és azt akarhatja, mit paizsul szegezhetni ki e nyomasztó viszonyok csapásinak elhárítására. Iszonyú hatalom ez, uram, mely a szabadnak született lelket magát bilincsre veri, de boldogtalan állapotunkban mégis mellőzhetlenül szükséges, mert végső elpusztulástól egyedül csak ez mentheti meg szerencsétlen népünket!”¹⁶ Miután a lány férjhez megy, az apa szerepét a férj veszi át. A férj iránti feltétlen tisztelet az oka, hogy zsidó családokban oly ritka a női hűtlenség.

A *nagyravágyóban* Dávid beszél fiának a család felemelkedéséről. „Atyám semmiből szerzett valamit, s én e valamiből többet csináltam, és azt hívém, hogy téged, egyetlen gyermekemet boldoggá teszek, ha megvetett állapotunkból kiemellek, és független emberré alkotlak.”¹⁷

Nagy Ignác történeteiben nem látunk teljes családot. A csonka családból legtöbbször fiú és apja jelenik meg, hiányzik a zsidó anya figurája. Ez az irodalmi jelzése annak, hogy a környező társadalomban nem jut szerephez a zsidó nő, emiatt a zárt zsidó világon kívül a hősei nyomába eredő író nem botlik zsidó nőkbe. Azt is jelzi az anya figurájának hiánya, hogy a minden titkot ismerő és olvasói előtt feltáró szerzőnek nincs igazán lehetősége arra, hogy valóban behatoljon a zárt ajtók mögött zajló családi életbe.

A zárt világhoz tartozik a vallásos élet, ennek azonban nyilvános vetülete is van. A környezet számon tartja a vallásukhoz ragaszkodó és a vallásukat elhagyó zsidókat. A hithez való ragaszkodás egyrészt tiszteletet ébreszt, másrészt a zsidók másságát hangsúlyozza. A hittől való elszakadást bizalmatlanul szemléli a környezet. A hitehagyottat érdekhajhásznak tekintik, emberi és jellembeli értékét kétségbe vonják.

A *Hitrabság* című történelmi novella szereplőinek kivételével Dávid az egyetlen Nagy Ignác hősei között, akinek vallásosságát rokonszenves vonásokkal ábrázolja, igaz, hittársai nyilatkoznak róla: „oly buzgó zsidó ő, hogy bátran a legjobbak nyomdokába léphet”.¹⁸

A *Magyar titkokban* utal arra, hogy a zsidók kezdenek lemondani étkezési szokásaikról, és arra is, hogy neheztelnek kitért feleikre. A regény mindkét zsidó nő alakja hitehagyottá lett. A jósnő a „vallástalanság iszonyú örvényé”-től szenved, mindkét vallás, régi és új hite is megtagadja tőle a vigasztalást, mivel úgy érzi, mindkettőre méltatlanná vált.¹⁹ Eszter és a vallás kapcsolatára csak kisfiával kapcsolatban derül fény. A kis szelencébe zárt levelében írja: „ezen gyermek [...] nincs megkeresztelve, hanem az izraelita vallás törvényei szerint nyerte nevét”. Ezeket a sorokat, a levél szövege szerint, új vallása legszentebb esküvel erősíti meg.²⁰

¹⁶ *Magyar titkok*, II, 190–191.

¹⁷ *Hajdan és most*, 1845, II, 22.

¹⁸ *Hajdan és most*, 1845, II, 97.

¹⁹ *Magyar titkok*, II, 201.

²⁰ *Magyar titkok*, III, 309–310.

Nagy Ignác budapesti sétái során lépten-nyomon zsidó alakokba botlik. Életképeiben, riportszerűen megfogalmazott írásaiban (néhány ezek közül a *Magyar titkok* egyes fejezeteibe van beleszöve) ezek a mellékfigurák nem nyernek kidolgozott formát, az író nem törekszik egyéni – akár külső, akár belső – tulajdonságaik ábrázolására, a felbukkanó zsidó alak csupán ürügyként szolgál egy rövid, asszociációkon alapuló gondolatsor leírására. Bár nem kerek történetekről, csak rövidebb-hosszabb villanóképekről van szó, ezekből a más témájú szövegrészekhez csak lazán kapcsolódó életképtörödékekből összeállítható a zsidókról és a társadalmi elhelyezkedésükről kialakult értékítéletek egész tára. Nagy Ignác írásaiban sokszor túlozva, karikírozva, esetenként humoros köntösben fogalmazódnak meg a zsidó jellegzetességek. Nem mindig egyértelmű, vajon a leírás a zsidók viselkedésével, tevékenységével kapcsolatos, a közvéleményben kialakult rosszszalló véleményt tükrözi-e, avagy az író saját, kedvezőtlen ítéletével negatív irányba szeretné befolyásolni olvasóit.

Ezekben az írói képzelet által erősen színezett gondolatsorokban a pénznek van a legfontosabb szerepe. Zsidó figura láttán a pénzhajhászás, a nyerészkedés az író első gondolata. A pénz védelmet biztosít és társadalmi előmenetelt, tehát a zsidó legfontosabb törekvése, hogy minél nagyobb vagyont gyűjtsön. Ennek érdekében nem retten vissza erkölcstelen és törvénytelen eszközöktől sem. Becsapja, rászedi és kihasználja a környezetét, emiatt kitaszítják, gúnyolják és megvetik.

A villanóképek a mindennapi élet apró jeleneteiből ellesett példákkal mutatják be ezt a folyamatot. Az író törekvése, hogy ezek a rövid jelenetek vagy párbeszéddek minél életszerűbbek legyenek, hogy minél hitelesebben éreztessék a zsidók jelenlétét az élet minden területén, érzékeltessék ténykedésük romboló hatását a jelenben, és figyelmeztessenek a jövőt fenyegető veszélyre.

A Duna-parton, a piacon, a Nagyhíd utca környékén „hemzseg a zsidóság”,²¹ a zsebmetszők, az alkuszok, a gyufát árusító fiúk, a batyus zsidók és a pénz nélkül ólálkodó, titokban ételmelet elcsenő zsidók. Ebben a szöveggörnyezetben elegendő pusztán egyetlen jelzés bármiféle tolvajlásra, hangoskodásra, furakodásra, és az olvasó már tudja, hogy „Ábrahám fia”²² vannak jelen. „Hol több ember van rakáson, ott zsidónak sohasem szabad hiányozni, s hol pénz van forgásban, ott a zsidónak múlhatlanul szerepet kell játszania. Íme, mennyi a zsidó itt a kocsik közt is! Gyufát, tükröt, cérnát, varrótűt, kendőt, gyöngyöt, klárist s száz meg száz apró csecsebecsét és haszontalanságot kínálgatnak.”²³ Valamennyien nincstelenek, a társadalom kitaszítottjai. A felvillanó képekben természetesen nem kerül sor a környezet számára ártalmas tevékenység és a megvetést érdemlő tulajdonságok köztii kapcsolat vizsgálatára, a zsidó foglalkozás és az erkölcstelenség csaknem szinonimák, az író állásfoglalására sincs szükség.

²¹ *Magyar titkok*, I, 295.

²² *Magyar titkok*, I, 295.

²³ *Duna-parti élet = Hajdan és most*, II, 202–203.

Vannak azonban „rangosabb” zsidók is, akik másokat dolgoztatnak. A „roppant vagyont” úgy gyűjtötte egy zsidó nő, hogy könyörtelenül kihasználta a szegény mosónőket, akik a Duna partján végzik nehéz munkájukat.²⁴ Az éj leple alatt két férfi egy létra alján várja társait, akik épp egy emeleti lakást rabolnak ki. Jól meg kell válogatni, mit vigyünk el, szól az egyik, „mert holmi haszontalanságokat nem vihetünk a zsidóhoz, aki úgyszólván oly olcsón vásárol tőlünk, hogy úgyszólván még egyszer lopja el tőlünk azt, amiért mi életünket kockáztatjuk”.²⁵

A pénz valóban meghozza a zsidóknak a remélt eredményt. A két város között közlekedő csónak körüli tolongásban egy fiatal zsidó egy „húszast” mutogat messziről a hajósoknak, aki rögtön „nagyságos úrnak” szólítja, és helyet szorít számára a csónakban.²⁶ Ugyanakkor a gazdag zsidó rossz előjel, ahogy az egy kapus és egy inas beszélgetéséből is kiderül: „darab idő óta egypár gazdag zsidó kezd a házhoz járni [...], amely házba zsidó jár, ott nem sokáig tart a rend és boldogság”.²⁷ Az a nevelőnő sem járt jól, aki gazdag zsidó házában vállalt munkát. Bár a család a magyarok zsebéből „pénzélé föl magát”, megvető pöffeszkedéssel gúnyolták őt magyar származása miatt.²⁸

A pénz és a csalás szerepe tehát a zsidó életben apáról fiúra öröklődik, ahogy Nagy Ignác két különböző jelenetben is megörökíti. A zsinagóga előtt vizsgáztatja apa a fiát: „Megnedvesítetted már a gyapjút, hogy többet nyomjon? [...] Kevertél a kávé közé kavicst? [...] Adtál ki likas húszast? [...] Kisztedted a zálogba kapott gyűrűből a gyémántokat? [...] Kevertél a paprikába téglaport?” Miután a fiú kivétel nélkül minden kérdésre igenlő választ ad, az apa elégedetten mondja neki: „Jól van, jer hát a zsinagógába.”²⁹

Nem mutat rokonszenvesebb képet Ruben, az öreg szakállas zsidó és fia párbeszéde sem.³⁰ A fiú elégedetlen amiatt, hogy gyufát kell árulnia, de az apa megvigasztalja. Csak hagyja magát leködni, megrugdalni, azt senki nem fogja meglátni rajta. De amikor majd ő fogja kamataival tönkretenni a keresztényt, azon örökös marad a bélyeg. Most szenved ugyan a fia, de fényes jövő vár rá, százezreken visszafizethet majd minden csapást. A legfontosabb, hogy bármily eszközzel pénzhez jusson, csak vigyázzon, rajta ne kapják. De ha bajba jutna, akkor se féljen, hiszen az arany és az ezüst mindent megold.

A piacon az „életrevaló zsidók” apraja-vénje talpon van. A gyufás fiú krajcáros trombita hangjával kínálgatja olcsó áruját, a földből alig látszik ki, és meglehet, hogy „egykor trombitászóval és hatlovas hintóban fog Budapestről elutazni”.³¹

A sors megbünteti azt az apát, aki bécsi bankjegyhamisító volt, olasz grófnak adta ki magát, és Pesten csaknem saját lányát csábította el. Amikor ez kiderült, megőrült.³²

²⁴ *Duna-parti élet*, 195–196.

²⁵ *Éjféli tapasztalások*, Magyar Életképek, 1843, II, 455.

²⁶ *Duna-parti élet*, 191.

²⁷ *Éjféli tapasztalások*, 451.

²⁸ *Éjféli tapasztalások*, 439.

²⁹ *Magyar titkok*, I, 295–296.

³⁰ *Éjféli tapasztalások*, 463–465.

³¹ *Magyar titkok*, I, 298–299.

³² *Éjféli tapasztalások*, 470–475.

A rövid villanóképek mellett Nagy Ignác két hosszabb írást szentel két tipikus zsidó foglalkozásnak. *A hajhász*³³ című könnyed hangvételű történet egy jellegzetes karrier természetrajza. A hajhász – Nagy Ignác bemutatása szerint – vállalkozó szellemű, semmilyen akadálytól vissza nem riadó, a leglehetősebb feladatokat is elvégző, fáradhatatlan szorgalmú ember, „kinek többnyire egyáltalában semmije nincs, és ki mások számára mégis mindent képes megszerezni”. A rövid bevezető jellemzés az író szerint már elegendő ahhoz, hogy olvasója megértse: „az ily derék ember, ily dicső hajhász csupán azon sajátos néptörédekből származhatik, melynek nincs hazája, nincs királya, mely mindenütt megvettetik, s mégis mindenütt úgyszólván korlátlanul uralkodik. Úgy van, a mi hajhászunk tetőtől talpig zsidó, ki azonban annyira haladt már a józan polgárlásban, hogy a sódarhoz derekasan hozzálát, ha azáltal valamely kurtanemesnél céljához vél juthatni, s ő ezt igen helyesen cselekszi, mert hiszen jól tudjuk, hogy a rabbi minden vallási szokástól és szertartástól fölmenti azon zsidókat, kik katonaság közé lépnek, mért nem menthetné föl tehát magát az efféléktől a hajhász is, miután ő is csak oly ember, mint a rabbi.”

Az ekképpen körvonalazott, sajátos jellemű hajhász a társadalmi ranglétra alján kezdi meg működését, ismeretségeket köt és híreket gyűjt, hogy mielőbb lássa, hol, kinek, mire van szüksége, hol és ki mit kínál eladásra, hogyan tudja mindenkinek azt a szolgálatot nyújtani, amire leginkább és sürgősen szüksége van, azt a lehetőséget ajánlani, amire nem is gondol, de ami fényes sikerrel kecsegtet. Ez a közvetítő szerep természetesen állandó haszonnal jár. Ahogy gyűlik az ebből fölhalmozott tőke, úgy lép egyre följebb a hajhász, és kockáztat egyre többet egyre nagyobb nyereség reményében: „midőn pedig tízezer forintja van a zsidónak készpénzben, akkor éppen oly bátran s hatályosan moroghat, mint a földesúr, kinek húszszernyi jövedelme van évenként”. A „böcsületes hajhász” most fog az igazi nagy „Geschaeftekhöz”, és nem nyugszik addig, míg egy gazdag, józan gondolkodású, nemes család szépreményű fiát be nem hálózza, a birtokot csődbe nem juttatja, és saját jövőjét biztos alapokra nem helyezi. Ekkor megnöszül, már csak törvényes kamatra kölcsönöz, és nem fogadja el kevésbé sikeres hajhászok közvetítését.

A könnyed hangvételű, kicsit humoros, kicsit karikírozott jellemrajz és karriertörténet egy zsidó típust örökít meg, aki jellegzetes zsidó foglalkozást űz. A tipikus jellemvonások és a biztos jómóddal kecsegtető foglalkozás aprólékos leírása során az olvasó nemigen tudja eldönteni, vajon az adott jellemvonások teszik-e alkalmassá a hajhászt a foglalkozás betöltésére, vagy a foglalkozás alakítja tisztességes vonásokat nélkülöző típusá. A jellem és a foglalkozás azonosul ebben az írásban, és így a foglalkozás megnevezése már elegendő ahhoz, hogy az olvasó maga elé képzelje a zsidót. *A hajhász* című írás egyébként is az olvasó ismeretére támaszkodik. Számtalan olyan apró, minden bizonnyal a nagyközönség számára jól ismert mozzanatot sorol fel a valóságból a hajhász ténykedésével kapcsolatban, mely amellett, hogy elszórakoztatja a közönséget, a sorok között társadalmi üzenetet is közvetít: ha továbbra is könnyelműen hajlanak a hajhásznak az élet

³³ Honderű, 1844, I, 106–111, 138–144, a *Fresco-festések* című rovatban a következő szerkesztői megjegyzéssel: „Van szerencsénk N. I. úrban lapunknak megnyert új dolgozótársunkat bemutatni. Szerk.”

minden területére kiterjedő szolgáltatásaira, az eddig szerény és józan gazdálkodással még megőrzött magyar birtokok is a zsidók kezére vándorolnak, ...mi csak azt mondjuk még szíves olvasóinknak, hogy őrizkedjenek a hajhászoktól!” – fejeződik be Nagy Ignác írása.

Hasonló szerkezetű, tartalmú és végkicsengésű írást jelentetett meg Nagy Ignác a *Torzképek* című kötetében is. *Az uzsorás*³⁴ nem sokban különbözik társától, a hajhásztól, hiszen a viszonylag ártatlan, nem zsidó uzsorástípuson kívül³⁵ azok a zsidó uzsorások uralják a helyzetet, akiknek tevékenységéhez „többnyire végső pusztulás” kapcsolódik. Emiatt hasonlítja az írás bevezető soraiban az uzsorást az ördöghöz. A zsidó uzsorás, ahogy a hajhász is, különböző szinteken üzérkedik. Az egyik lehetetlenül magas kamatra kölcsönöz, rideg számítással és könyörtelenséggel. A másik egy egész zsidó érdekszövettséghez tartozik, tagjai egymás kezére játszva használják ki a kínálkozó üzleti lehetőségeket, mások kárára és a maguk sokszoros hasznára. Nagy Ignác a „rablás bűnével” vádolja őket.

Az igazán nagyban dolgozó uzsorások – őket már „öldöklőnek” nevezi – ugyanazt a taktikát követik, mint a pályája csúcsára érkezett hajhász. A fiatal „uracsok”, akik nagy vagyont örököltek, és emiatt „teljességgel nem bírnak bőrökben megférni”, először ügyvédhez fordulnak, hogy nagyobb kölcsönök felvételéhez segítsék őket. Így adják őket a közvetítők kezéről kézre, míg eljutnak a zsidóhoz, akitől a kívánt összeget nagy kamat ellenében fölvehetik. A folyamat leírását már ismerjük *A hajhász* című írásból. A „nagyságos úr” addig egyezkedik újabb és újabb kölcsönök reményében, „míg végre csőd alá kerül [...], a szép magyar jószágok pedig egymás után zsidó kezekre jutnak”. *Az uzsorás* című írás végén Nagy Ignác nem éri be egy szerény befejező mondatba foglalt figyelemztetéssel. Az utolsó bekezdést annak szenteli, hogy hangsúlyozza, az írásában fölsorolt példák nem kitaláltak – „ez valóban bötű szerint így üzetik napjainkban” –, és sajnálkozik azon, hogy nincs elég ereje ahhoz, hogy az uzsorás tevékenységét részletesebben előadja. De annak eredményét összefoglalja: „ez irtózatossá gazdálkodás [...] a legvirágzóbb családokat inségre juttatja, a legszentebb társasági kötelekeket fölbonthatja, viszonyainkat alapjaiban rendíti meg, az országot elszegényülés és kizsároltatás örvényébe sodorja, s a földbirtok legszebb gyöngyeit oly kezekbe adja, melyek csak mások nyomorából nagyobbítják a kincshalmokat!” Az egyeseket sújtó gazdasági csőd nemzetivé való kitágítása a magyar jövőt fenyegető zsidó veszély árnyékát vetíti előre.³⁶

³⁴ *Torzképek*, 1844, 4, 297–315.

³⁵ Köztük egy keresztény uzsorásnő, aki korábban táncosnő volt.

³⁶ Ennek a jellegzetes folyamatnak és a hazát veszítő jövőképeknek különböző megfogalmazásaival találkozunk Nagy Ignác több írásában. A magyar jövőt fenyegető zsidó veszélyről a legszélsőségesebb nézeteket KUTHY Lajos *Hazai rejtelmek* című regényében (1846–47) olvashatjuk.

A *Nászéj*³⁷ című – alcíme szerint – falusi kaland szatirikus novella, humoros, ironikus hangon elbeszélte történet, amely a legújabb divatot, az utánzást figurázza ki. A történet főhőse, a kitért zsidó és bárósított új birtokos megnősül. Rangjához méltóan, a kor új szokásának megfelelően, a népes és előkelő esküvői vendégsereg ámulatára, éjnek idején a Bécsből hozatott pompás üveges úti hintóba ül, hogy a főúri szokást követve, a legközelebbi postaállomásig saját fogattal utazzon. A természeti erők azonban nem kedveznek az ifjú párnak. A viharos éjszakában a lelkiüket kirázó úton először az inas és a komorna ülése szakad le a hintóról, majd a kocsis vágat tova az első két kerékkel, míg a nászutasokat és a menyasszony „huszonöt fontos ölebét” a kettétört, oldalára fordult hintóban a hideg eső éleszti fel az ájulásból. Amikor kiszabadulnak a hintóból, az éji sötétségben újabb megpróbáltatások várnak rájuk. Zsiványok vágatnak feléjük egy falka lopott szarvasmarhát hajtva, pénzüket elveszik, és miközben egy sánta tehén hátán igyekeznek emberlakta környékre jutni, a zsiványokat üldöző pandúrok őket veszik őrizetbe, és csak hajnalban, a helységháznál derül fény kilitükre, és térhetnek végre kastélyukba a kalandos nászéj után.

Az új divat, az utánzás kifigurázása kedvelt témája a korabeli irodalomnak. Az írók szívesen tartanak görbe tükröt az új pesti szokások elé, ahol az öltözködés, a beszédmód, a különböző társadalmi körökben felvett szokások a legújabb bécsi divatot követik. Vagy éppenséggel a vidéki szokásokat, a nemesi kúriákat veszik nagyító alá, ahol mindent, ami új, követendőnek tartanak. Az utánzás szokásának groteszk ábrázolásában nem az utánzás ténye, hanem a másokat másoló természet válik az igazi témává, a helyzetkomikum, kifigurázható típusok forrásává.

Nagy Ignác írása tele van helyzetkomikummal, nevetséges típusokkal, stílusa szatirikus és gördülékeny, és nem hiányoznak belőle azok a részletek sem, amelyekben nyíltan és didaktikus módon az írás tanító célzata nyilatkozik meg. Bevallott célja, hogy olvasóit jobb belátásra térítse, és kiábrándítsa az új divatból, az utánzásból.

A *Nászéj* színhelye, Rétesfalva, nem a rétesről, hanem a falu környékén elterülő rétekről kapta nevét. A lehangoló tájleírás magyarázata egyszerű: „e falu évtizedek óta zsidó kezek közt volt haszonbérben, úgy nem kell ismételnünk, hogy Rétesfalván bizony még az öreg bíró is csak úgy kínlódott, mint az undi kutya a kalodában”. A falura most már szebb jövő vár, mivel a volt haszonbérlő, Fuchs Mózes fia, Rókásy Arthur báró néven, immár tulajdonosként, „fényesen kijavíttatá” a kastélyt, és atyáskodó szeretetéről biztosította alattvalóit. „Lehet-e szegény ember számára ennél nagyobb boldogság?”

A történet kezdete gúnyos és csipkelődő hangon beszél a patriarchális-feudális földesúr–jobbágy viszonyról. Ebben a keretben jelenik meg a főhős, a kitért zsidó földesúr, aki úgy viszonyul mindehhez, mintha legalábbis ősei évszázados örökségéről volna szó. A következő részben az író a társadalmi elmaradást és a zsidóknak a társadalomban elfoglalt helyét bírálja és teszi egyben nevetségessé, majd hirtelen mindez a magyar való-

³⁷ Honderű, 1847, I, 11–15, 33–35, 53–54.

ság tényleges bírálatává válik. Nagy Ignác szerint nincs sok csodálkozni való azon, hogy az uzsorás fiából méltóságos úr lett. Néhány kedvező törvény és furfangos váltóüggyvéd, „tág lélekismeret”, és megvan az ehhez szükséges néhány millió, a többi pedig már magától megy: „az ily Rókásy Arthurok azt hiszik, hogy a keresztvíz lemossa az uzsora szennyes bűneit is, és oly magosan hordják fejüket, mintha minden pillanatban azt várnák, hogy dicshimnusz fog rájuk ereszkedni a magasból, vagy mintha attól félnének, hogy alulról valaki kötéllel fog nyakuk felé nyúlni. A magyar föld szép részecskéje van már ily kezek közt, s mivel az ily kezek rendesen igen enyvesek, tehát alkalmasint ott is fognak maradni, mert csak a magyar volt mindig oly bőkezű, hogy minden kihullott végre kezeiből, akár szellemi jogait, akár anyagi javait vesszük is tekintetbe. Hogy ez még mennyire fog idővel vezetni, az oly világos, hogy nem szükség itt bővebben fejtegetnünk.”

Íme, a zsidó térhódítás egy újabb példája a magyar társadalom kárára: a törvény kihasználásával vagyon szerezhető, a vagyonnal birtok vásárolható, birtok, mely magát a hazát jelképezi, a keresztvízzel tisztára mosható a nem éppen folttalan zsidó múlt, birtokon és vagyonon keresztül vezet az út a nemesi címhez, és e folyamat végén a magyar haza illetéktelen kezekbe kerül. A veszélyt előrevetítő sorokból hiányoznak a szatirikus, humorisztikus elemek, jele sincs a komikumnak. A bírálat a magyar társadalmat illeti, és elkülönül a novella történetétől és stílusától egyaránt, másodlagos a nevetséges cselekmény mellett. Mégis bevésszük az olvasó emlékezetébe, és a főszereplő jellemvázlatának háttérül szolgál. A kitért zsidó báró nevetségesen negatív vonásai ebből a háttérből táplálkoznak és az ő személyéhez kötődnek anélkül, hogy az író közvetlen kapcsolatot teremtené e bekezdés és a novella más részei között.

A humor forrása a Rókásy Arthur életében lezajlott metamorfózis. Kastélya pompás, a ragyogó termek tele vannak a külföld fényűzési cikkeivel, mivel ő is „azon bölcs hazafiak közé tartozott, kik nem akarják, hogy saját zsírjában fulladjon meg a szegény magyar, s azért a magyar pénzt külföldre szivárogtatják”. Már csak az úrnő hiányzik a házból, és az újdonsült báró természetesen grófi házból szeretne nőszülni, de nem kedvez neki a szerencse, kénytelen beérni egy igen gazdag mészáros egyetlen leányával. Emiatt a fényes esküvőre nem hívhatják meg az örömszülőket, mivel semmiképpen sem illenének a kizárólag nemesekből álló ünneplő közönséghez, akik különben egymás közt szidják, mocskolják a „haszontalan jött-ment új nemeseket”.

Az ifjú férj negyvenéves, igen csinos, parókát visel, arcán a himlőnyomok jóvoltából bajusz és szakáll nem nő, sokak szerint az orra túlságosan nagy. Egykor Dávid névre hallgatott és házaló volt, gyufát, nadrágtartót árult, háta hozzáadódott a súlyos batyukhoz. Ezekből az időkből furcsa szokásai maradtak, úgy viselkedik, mintha attól tartana, becsapják, úgy sóhajtozik, mintha tetemes váltókat vesztett volna. Még egy rossz szokása maradt házaló korából: „a fehérruha gyakori változtatását fölöslegnek tartotta”. Ez volt a legnevezetesebb jellemvonása, amit még ifjú hitvese sem ellenzett, „hiszen szinte divathoz tartozik, hogy kitűnő egyéniségek valami kitűnő szeszélyes szokást gyakoroljanak”.

A *Nászéj* görbe tükröt tart az utánzás divatja elé. Az elterjedt új divat komikus bírálatába szövődik az új zsidó nemes leírása, és a jövőt fenyegető jóslat veszélytelenül beolvad a szórakoztató típus rajzába.

A regény folyamatos, füzetekben való kiadását rövidebb-hosszabb kritikák megjelenése kísérte. A mulattató ötleteket, az egyszerű írásmódot dicsérték,³⁸ vagy kétségbe vonták, hogy a regény valódi könyvsiker. Nagy Ignácot Sue utánzójának tekintették,³⁹ semmiféle eredetiséget nem találtak a folytatásokban, bosszantó és érthetetlenül felduzzasztott elmenckedésnek tartottak bizonyos részleteket. Támadták a regény címét is, hiszen a mű semmiféle titkot nem tár fel, és egyáltalán nem magyar.⁴⁰ A regényhez fűzött *Zárszóban*⁴¹ Nagy Ignác ezekre és további kritikai megjegyzésekre is válaszolt. „Hét bűn hozott föl ellenem” – írja, melyek között, az előbbieken kívül, megemlíti, hogy kétségbe vonták a *Magyar titkok* regényszerűségét. Erre így válaszol: „...a fővárosi élet balgaságait és fogyatkozásait törekvém kiemelni, ez által alkalmat akarván adni némely czélszerű javításra és javulásra. Hogy pedig nagyobb terjedelmességre számított munkámat az egyhangúságtól megmentsem, s az olvasási érdeket növeljem, ezen egyes életképeket a regényesség vörös fonálával szőttem át.”⁴² A politikai állásfoglalást hiányoló kritikai megjegyzéseket azzal utasítja vissza, hogy az irodalomban minden fonákságot ostorozni fog, pártállásra való tekintet nélkül, saját politikai nézetét pedig nem vonja az irodalom körébe. A politika terén, ahogy eddig, ezentúl sem kíván fellépni.

A zsidók kedvezőtlen bemutatását bíráló kritikákra is válaszol: „...egy pár igen jó barátom van, kik zsidók. Nem olvastam még regényt, melyben gazembereknek is nem jut szerep és ezek aztán majd főrangúak, nemesek, polgárok, parasztok, keresztények stb. Mért ne lehetett volna tehát nekem is, a többi közt, egy-két zsidót is árnyék-oldalról megismertetnem [...] Talán csak nem akarja valaki állítani, hogy éppen csupán a zsidók közt nem találhatni rossz embert?”⁴³

A korabeli regények, Kuthy, Jósika és Nagy Ignác műveinek zsidóábrázolásáról a legfontosabb kritikát Szegfi Mór írta.⁴⁴ Az író magasztos feladatát „szennyfolttal mocskolák be [...] azáltal, hogy ők munkáikban nem zsidó jellemeket festettek, hanem összehalmozák mind, mi gonoszt, ocsmányt, aljast és szívtelent leleményes eszközökkel kigondolhattak; összegyűrták, és belőle jellemet képezvén, azt mondták: ez zsidó!” A jellemtelenség az egyetlen, jellemüket meghatározó tényező, ahelyett, hogy a „természet és lelkek” fejlődését, az ok-okozati összefüggést világították volna meg. Szegfi egyenes összefüggést, közvetlen kapcsolatot lát irodalmi mű és közvélemény-formálás között, ennek veszélyes hatására figyelmeztet ebben a kritikájában és egy nem sokkal később megjelent

³⁸ Pesti Divatlap, 1844, I, 88.

³⁹ A korszak műveivel foglalkozó irodalomban a Sue-hatás vizsgálata gyakori téma, itt csak KOVÁCS János munkájára utalok: *Sue hatása a magyar regényirodalomra*, Kolozsvár, 1911.

⁴⁰ Irodalmi Arcopag, 1844, II, 111–126; Pesti Divatlap, 1845, II, 370; 1847, II, 1025–1026. Névtelen cikk-írók.

⁴¹ *Magyar titkok*, III, 364–367.

⁴² *Magyar titkok*, III, 365.

⁴³ Uo.

⁴⁴ *Igénytelen nézetek az újabb korú magyar irodalom hatásáról a zsidók irányában*, Életképek, 1846, II, 476–479.

novellájában is.⁴⁵ Az Ungar című folyóiratban megjelent, a *Magyar titkokat* bíráló írásról Vahot Imrétől értesülünk.⁴⁶ Nagy Ignác regénye azért talált „legkevesebb tetszésre – írja –, mivel művében szerző zsidókat is használ rossz célokra, s e népfaj hibáit is megrójjá”, és rögtön igazságot is szolgáltat az írónak: „hogya ezt szerző ne tegye, azt tőle igazságosan kívánni nem lehet, miután a keresztyéneket is éppen úgy suttyongatja, s a zsidót nem csupán rossz oldaláról mutatja be”.

Az Irodalmi Areopag korábban említett, β jellel jelölt cikkírója is kitért Nagy Ignác zsidóábrázolására. „Hogy szerző úr az emancipációnak s általában a zsidóságnak nemcsak nem barátja, sőt ahol csak lehet e szerencsétlen népet minden gonoszság kútfejévé téve, az emancipáció szép eszméjén ismeretes humorát közsörüli, azt már egyéb irataiból is tudjuk [...] Ez vesszőparipa, melyen lovagolni felette nagy kedve tartja a t. szerzőnek. Megtorlásul nem hiányzanának okok, de azok felhordása e bírálat körét meghaladja.”

A kritikai megjegyzésekből és Nagy Ignác mentegetőzéséből látható, hogy a regénynek nem egyértelmű a fogadtatása, és a kritikai megjegyzésekre mindig akad olyan ellenvetés vagy ellenpélda, amely a bírálat élet igyekszik tompítani.

A Pest-Buda titkait fürkésző regény – humorral, élccel megfogalmazott részleteivel együtt – egészében a fővárossá cseperedő város életének aktualitásokkal megtűzdelt bemutatására törekszik. A cselédhivataltól a nemzeti színpadig – ahol épp Szigligeti *Szökött katonáját* játsszák –, a halottvizsgálatától a dalárdáig, az Angol királynétól – melynek „fölvilágosult szellemű bérlője a zsidókat falai közül kitiltá”⁴⁷ – és a tánciskolától a játéktérreig és a fagyaldáig, az állatsereglettől a Pestet és Budát összekötő hajóhid forgalmáig, a Gellért-hegyi barlangoktól a dagerrotip-műteremig⁴⁸ vizsgálja a város életét. Koldusok, cigányok, bérkocsisok, arszlánok; prókátor, fiskális, ügyvéd, zsidóbarát jelenik meg jellegzetes fővárosi típusként a történetek lapjain. Valóban színes forgatag, melyben az író kritikája, csipkelődése senkit nem kímél. És mégis vannak, akiket még a többiekénél is sötétebb színekkel rajzol meg.

A regény elején „Szürke zsák”, azaz Bende – az író megszemélyesítője – és a zsidó főszereplő, Schufterle Móric a véletlen folytán ismeretséget köt a berettyói kompnál. Móric az ökörbőrökkel megrakott szekér tetején ül, imádkozik vagy az eget fürkészi, hogy kilesse, milyen idő várható. Az utat folytatva, megfelelő fizetség ellenében Móric elbeszéli élettörténetét újonnan szerzett ismerősének. Felesége, akihez őszinte szeretet gyengéd szálai fűzték, két évvel korábban megszökött keresztyén csábítójával, közösen lopták el tőle minden vagyonát. Azóta is – de mindeddig sikertelenül – igyekszik a nyomukra akadni. A történet megkapó, felkelti az író-narrátor érdeklődését, el is határozza, hogy igyekszik felderíteni a különös történet részleteit. A nyomozás során fény derül

⁴⁵ *A zsidó*, Életképek, 1846, II, 675–684, 705–710. A novelláról és a kritikáról lásd SZALAI Anna, *A kritikus és a szepiro Szegfi* (héberül), a *Twelfth World Congress of Jewish Studies* keretében elhangzott előadások szövegét megjelentető kötetben (sajtó alatt).

⁴⁶ VAHOT korábban idézett cikke, Pesti Divatlap, 1844, I, 78. Az Ungar-beli cikket nem találtam.

⁴⁷ *Magyar titkok*, I, 239–240.

⁴⁸ Nagy Ignác műveinek ismételt megjelentetésével nem bánik bőkezűen az utókor. Ezt a fejezetet azonban újraközölte a Budapesti Negyed, 1997, 15, 199–205.

nemcsak Móric viselt dolgaira, hanem a „magyar titkokra” is. Az olvasó mindvégig az elbeszélő-nyomozó társa a főváros titkos találkahelyein, az alvilági barlangokban, a cse-csemőket embertelen körülmények között „gondozó” dajkák otthonában, a vendéglőkben és a fogadóknban, a misztikus otthonokban. Az elbeszélő semmiféle veszélytől nem riad vissza, és kitartásának köszönhetően feltárul az olvasó előtt a nyilvánosság elől rejtett helyeken zajló titkos és titokzatos üzérkedés, bűnözés, amely áldozatokat is követel. Az áldozatok sorsa újabb alkalom arra, hogy a regény mellékszálai tovább szövődjenek.

A bonyolult kapcsolatokon keresztül érintkező mellékszálakon és az egymáshoz lazán kapcsolódó részleteken belül kirajzolódik egy regényen belüli „belső regény”. Két egymással viaskodó hős áll itt szemben egymással, a zsidó Móric és feleségének keresztény csábítója, a nevét és külsejét sokszor változtató Beattini gróf vagy Dalmer báró, több nő csábítója és kifosztója, az alvilág vezére. Legfőbb ellensége, Móric az egyik legellen-szenvesebb vonásokkal megrajzolt figura Nagy Ignác műveiben. Külső megjelenése, beszédstílusa – szavajárása: „Merkwürdig”,⁴⁹ ezáltal mindig és mindenütt felismerhető, akkor is, ha igyekszik inkognitóban maradni –, erkölcstelensége, jellemtelensége íróban és olvasóban egyaránt ellenszenvet és megvetést kelt.

Talán maga az író is megsokallja a sötét színekkel megrajzolt Móric aljasságát, és maga keres mentséget vagy magyarázatot hőse gonoszságára. A zsidó számára – így okoskodik a szerző – pénze és családja jelenti az egyedüli biztonságot és menedéket, az egyedüli kapcsolatot szerencsétlen életéhez, a védelmet a világ megvetésével szemben. Móric pedig mindkettőt elvesztette.⁵⁰

Egyetlen pozitív, emberi vonás van Móric alakjában: volt felesége, Eszter iránti szerelme és hűtlensége miatt érzett fájdalma. Arcképét mindig nyakában hordja. A „belső regény” végén az is kiderül, hogy az erkölcstelen, embertelen, bosszúszomjtól hajtott, gyilkossáig aljasuló Móric szíve mélyén őszinte apai érzelmek élnek. Ilyen módon az ő alakjának rajzába is beleszövődik az a sztereotip vonás – amely ebben az esetben kifejezetten pozitív –, miszerint a legelaljasultabb zsidóban is megmarad a legtisztább és leggyengédebb emberi érzés: övéihez való ragaszkodása.

A „belső regény” változatos cselekménye során Móric minduntalan Eszter és csábítójának nyomában jár. Áltemetés, koporsó kiásása, befalazás, tűzharc az alvilági tanyán, titkos gyűlések, véletlen találkozások és titkos helyekre szóló titokzatos meghívások, menekülések és üldözések forgatagában harcol Móric a nyomában járók ellen és üldözi az előle menekülő Esztert és csábítóját. Ellenségekből szövetségesek lesznek, és a szövetségesekről kiderül, hogy törbe csalják egymást. Bár a kettejük között kialakult harcban valóságos fegyverek használatára is sor kerül, mégsem egymás fegyverétől esnek el. Dalmer-Beattini másik áldozata szintén egy zsidó nő, a névtelen jósnő, akinek arcáról még a fátylat sem lebbenti fel az író. Sorsa megpecsételődött, amikor engedett az alvilági hős csábításának. Később egész életét a bosszúnak szenteli. A bosszú beteljesedik, és

⁴⁹ Merkwürdig – sajátos, különös, érdekes.

⁵⁰ *Magyar titkok*, III, 293.

Dalmer-Beattini az ő szobájában leli halálát. Eszter nem ismeri fel ilyen gyorsan csábítója igazi énjét, vakon hisz benne. Mindvégig az áldozata marad, halálát is ő okozza.

Valamennyiük közül Móric sorsa a legtragikusabb. Amikor felfedi, hogy Eszternek fia van, aki titokban egy dajkánál nevelkedik, azt gondolja, rajta fog bosszút állni a kisgyerekek meggyilkolásával. Úgy érzi, ezzel minden fájdalmat megtorol az őt hűtlenül elhagyó Eszteren. Nagy Ignác borzalmakat nem nélkülöző műveiben a regény gyerekgyilkossági jelenete a legmorbidabb. A gyilkosság után olvassa csak el Móric Eszter levelét, melyből megtudja, hogy a meggyilkolt gyerek a saját fia volt. A véres kis holttesttel a karjában a földre ül, és altatót dalol a fiának. Az esztét vesztett Móric szánalmat kelt a gyilkosság hírére odacsődülő emberekben. Móricot kórházba zárják, de megszökik, egy őrizetlenül hagyott kocsira ül, a megvadult lovak elragadják és szörnyethal.

A vélt vagy valódi szerelem hatalma és az alvilág törvényei uralják a *Magyar titkok* „belső regényét”. A főhősök vétkesek és áldozatok – valamennyien. Az író nem ítélkezik fölöttük, ők maguk saját bírái. Pontosabban szélsőséges érzelmeik és indulataik miatt sorsuk áldozataivá válnak. A sors ítélkezik felettük.

*A nagyravagyó*⁵¹

Nagy Ignác kisregényében – Móric, a fiatal zsidó orvos és apja, Dávid tragikus történetében – több, a *Magyar titkokra* emlékeztető vonást találunk.

Móric, a főhős talán az egyedüli zsidó figura az író műveiben, akit ambivalens vonásokkal jellemez. Művelt fiatalember, aki jó és rossz tulajdonságokkal egyaránt rendelkezik, emberi érzések, gonoszra való hajlam, nagyravagyás, büszkeség jellemzik. Az ellentétes érzések és tulajdonságok belső vívódásokhoz, majd rabláshoz és gyilkossághoz, végül apagyilkossághoz vezetnek. A jól felépített történet cselekményének elbeszélésével párhuzamosan képet kapunk a hősök – különösen Móric – belső világáról, vívódásairól, lelki gyötrelmeiről.

Már a kisregény első jelenetében, Dávid és Móric, azaz az apa és fia párbeszédében előrevetődik a készülő tragédia árnyéka. Dávid büszke egyetlen fiára, akinek nevelésére különös gondot fordított. Móric több nyelven beszél, ismeri a szépművészeteket, sokoldalú műveltséggel rendelkezik. Dávid fiát orvosnak nevelte, hogy kiemelkedhessen a megvetettek sorából és független emberré válhasson. „Orvossá neveltettelek, mert a zsidó csak batyut vehet hátára vagy érvágót kezébe: egyéb választása nincs.”⁵²

Legnagyobb megdöbbenésére azonban fia szemrehányással fordul felé. Bár köszöni apjának a róla való gondoskodását, mégsem elégedett sorsával. Igaz, hogy felemelkedett, de zsidó orvosként a lehetőségei mégis korlátozottak a magyar keresztény társadalom-

⁵¹ Magyar Életképek, 1843, I, 35. A kisregény kötetben megjelent szövegére hivatkozom: *Hajdan és most*, 1845, II, 5–144. – A folyóiratban való megjelenést követően jelent meg EMBER PÁL [ERDÉLYI JÁNOS] kritikája *A nagyravagyóról*, Regélő Pesti Divatlap, 1843, 179–183. A „szövevénydús s részletes leírásokban is eléggé bővelkedő novellá”-hoz hasonlólt keveset ismer irodalmunkban.

⁵² *Hajdan és most*, 1845, II, 21.

ban.⁵³ Úgy érzi magát, mint „ki előtt az ígéret földének kapui nyitva állanak, de lábait vasbilincsek szorítják le”⁵⁴

De nem ez a panasz vitte a szokatlanul késő esti órában apja házába a fiút. Apja beleegyezését kéri ahhoz, hogy vallását elhagyva elvehesse a gazdag családból való keresztény lányt, akivel kölcsönösen szeretik egymást. Dávid a vallástagadás gondolatára átkokkal felel: „Légy tehát azzá, mivé legirtózatoss haragjában változtatja Izrael istene az elkárhozott embert, ki nemzetének hitét elhagyja! Atyai átkom legszönyűbb szörnyei kövessék minden lépésedet, mindennapi kenyeredet hitetlenek ajtaja előtt kolduld, szereteted öldöklő legyen, bosszúdnak fegyvere pedig saját fejedén tompuljon el, s légy apagyilkossá, hogy életedet kétségbeesve végezd, s halhatlan lelked is örök kárhozatra jusson. El szemeim elől, s Izrael mindenható Istene láncolja sarkaidhoz igazságos átkomat!”⁵⁵ Az átok hallatára Móríc elmenekül az apai házból arra a farsangi bálra, ahol szerelme várja, és ahol a felvilágosult vendéglátó, aki a különböző társadalmi rétegek tagjait igyekszik összehozni, most először hívott házába zsidó vendéget. A kíséret kudarcot vall, a vendégsereg, szerelmét is beleértve, ridegen fogadja.⁵⁶ A farsangi vigalomból kitaszítva, hazafelé tartva egy nőbe ütközik, aki orvost keres, és Mórícot egy föld alatti odúba vezeti egy halálfélelemben vergődő beteghez. A beteg rablógyilkos, aki kincsei felét ajánlja Mórícnak, ha vele marad, meggyógyítja, és nem árulja el. A fiatal orvos félelmében a beteg gyilkosává válik, és a kincsek másik részét is magához véve elmenekül.

Ezzel sorsa megpecsételődött. Hiába utazik külföldre, hogy ott vallást és nevet változtatva később egy gazdag menyasszony oldalán térjen vissza, bárhogy igyekszik takarítani a történeteket, gyilkosságára fény derül. Apja magához hivatja, és amikor az éji sötétben a ház bejárata előtt pénzét kéri, Móríc nem ismeri fel a hangját, és apja gyilkosává lesz. Az átok beteljesült.⁵⁷ A közelben vár rá a nő, aki egykor a beteg föld alatti

⁵³ Az Irodalmi Ör idézett cikkében olvassuk: „Azt akarja-e ezen beszély példában felmutatni: mily iszonyú tévedések és bűnök alapjává lehet a zsidónak magasabb társaskörökből kizáratása? Mint ilyent, megvalljuk, kissé gyöngé- és ingadozónak találjuk az alapot; miután egyrészt nincs eléggé egyéniesítve a zsidóság tömegének gondolkozási iránya s cselekvési modora ezen nagyravágyóban – mert ily jellem, minő Mórícé, nem szabályul, hanem csak rideg kivételül állhat a nevezett néposztály törekvési nyilatkozatiban.” 1845, 2, 13.

⁵⁴ *Hajdan és most*, 1845, II, 26.

⁵⁵ *Hajdan és most*, 1845, II, 28.

⁵⁶ A *Magyar titkokban* is találunk utalást arra, hogyan fordulnak el a zsidóktól nyilvános helyeken. A jósnő mondja el élményeit füredi tartózkodásáról. Gazdagon érkezett a balatoni fürdőhelyre, ahol hamarosan észre kellett vennie: „...bármely nyilvános helyén jelentem meg a fürdőnek, mindenütt gúnyos megvetéssel fordultak el tőlem a hölgyek, míg a férfiak szinte vagy e sértő példát követék, vagy, mi rám nézve még iszonyúbb vala, szemtelen kétértelműségeket váltogattak egymással közelemben, melyek arczomba szökteték minden véremet, ámbár gyakran teljes jelentésüket nem is érthetém”. A környezet a jósnő keresztény cselédeivel is éreztette a megvetést, akik emiatt aztán mogorván és visszautasító módon bántak vele, szelídsége és a kétszeres fizetség ellenére is. II, 192.

⁵⁷ Az Irodalmi Ör idézett cikkében olvassuk: „Másik észrevételünk a vén zsidónak azon irtózatoss következetességét illeti, mellyel fiát saját maga meggyilkolására – annak tudtán kívül – kényszeríti, csak hogy átka beteljesedjék. Az ily jellem lehetősége ellen nincs semmi kifogásunk – hisz mire nem téved a vakbuzgalom! –

odújába vezette, és bosszúját beteljesíti. Ezen az éjszakán pusztítja az ár a pesti utcákat, Móricot apja pincéjébe löki, ahol a feltörő vízben leli halálát.

Nagy Ignác két Móric nevű hősének sorsa hasonló. Azonos nevet kaptak, tragikus sors az osztályrészük, mindketten gyilkossá lesznek, mindkettejükön a sors áll bosszút aljas tetteik miatt. Az író most sem ítélkezik hősei fölött, ellenben olyan zsidó környezetbe állítja őket, amely önmaga ítélkezik és dönt élet és halál fölött. Szélsőségesség, bosszú, átok jellemzi ezt a világot, és a természeti erők is hozzájárulnak ahhoz, hogy a leszámolás napja bekövetkezzen.

A tragikus történetben társadalmi helyzetkép is kirajzolódik. A zsidó eljuthat az egyetemig, igaz, csak az orvosi tanulmányokig, de orvosként sem válhat a társadalom egyenrangú tagjává. A Káin-jegyet nem törli le homlokáról az orvosi diploma. Ebben a kettősségben válik Móric bűnössé és sorsa tragikussá. A történet kezdetén rokonszenves, művelt fiatalemberként lép az olvasó elé, de egyénisége a cselekmény során alapvetően megváltozik. Életútja szélsőséges és romantikus színekkel ecsetelt. De története mást is kifejez. Bár nem derül ki egyértelműen az író állásfoglalása, vajon felelősség terheli-e a társadalmat a zsidó sors miatt vagy sem, de az mindenképpen kifejezésre jut, hogy a zsidóra társadalmi nyomás nehezedik, még akkor is, ha műveltsége és végzettsége révén felsőbb körökbe is nyitva áll előtte az út. Másrészt az is benne foglaltatik Móric történetében, hogy a művelt, a tanult zsidó veszélyt jelent a társadalom különböző rétegei számára.

Az összetett jellemként bemutatott főszereplővel szemben Dávid, az apa, a becsületes, vallásos zsidó típust példázza. Dávid uzsorával szerzett vagyont őriz a zárt ajtók mögött, hitsorsosai között a legtehetősebbnek számít. A korszak irodalmi alkotásaiban talán ő az egyedüli zsidó uzsorás, akit kedvező színben tüntet fel az író. Zsidó környezete tiszteli becsületessége és vallásossága miatt. Az apai átok, amely egyetlen fiát sújtja, rendíthetetlen hitéből ered. A világ ura nevében mond kegyetlen ítéletet fia fölött. Az apagyilkosság Nagy Ignác kisregényében a hitehagyottnak a vallásos gyökerektől való végleges elszakadását fejezi ki. Az apagyilkosság az apák vallásának meggyilkolása, ugyanakkor a hitehagyottnak kijáró büntetés is.

Ambivalens vonások fejeződnek ki ebben az ábrázolásban. A hithű zsidó tiszteletet ébreszt hitsorsosai körében, de a rokonszenvvvel ábrázolt hit tragikus sors forrása. Dávid azért áldozza fel magát, hogy örök lelkifurdalást okozzon fiának, aki elhagyta hitét. Ezzel Dávid megőrizte tiszta lelkiismeretét. De a történet szerint ez az áldozat az apa részéről nem valósul meg. Móric egy máskor, másutt elkövetett gyilkosság miatt válik áldozattá, egy olyan gyilkosság miatt sújtja a sors, ami a zsidó vallásos világon kívüli szférához tartozik. Halála felmenti a lelkifurdalástól és az önmagával való elszámolástól. Mindebből azt olvashatjuk ki, hogy az ítélkezés és az önmagával való végső elszámolás csak a tiszta lelkeknek adatik meg. Ugyanakkor nem kapunk egyértelmű választ egy másik kérdésre. Vajon az író felmenti-e Móricot a lelkifurdalás alól? Vajon halálával könnyebb

de a körülmény olyan, hogy Móric – most már Jenő – iránt lehetlen némi sajnálatot nem éreznünk; pedig ez embert úgy szeretnők elveszni látni, hogy sajnálkozásra okunk ne legyen.” 1845, 2, 14.

sors adatik-e neki? Vagy a történet befejezése azt kívánja kifejezni, hogy a vallásos zsidó világon kívüli másik világban kegyetlenebb és erősebb törvények uralkodnak, melyek a zsidó apa erején és keménységén is tútesznek. Annak ellenére, hogy Dávid ítélete a fia fölött nemzedékek hosszú sorának mélyen gyökeret vert hitéből ered.

Fiktív vérvádtörténet történelmi diszletek között

Istenhit és babonákban való hit mérkőzik egymással Nagy Ignác történelmi keretbe ágyazott elbeszélésében. A *Hitrabság*⁵⁸ című történeti novellában a fiktív történet és a történelem között csak a 14. századi díszletek és kosztümök tartanak laza kapcsolatot. A képzelt és csak részben történeti adatokra hivatkozó háttérrel a választott téma indokolja. A cselekmény vérvádtörténet.⁵⁹

A novella első részébe ékelődik az a néhány bekezdés, amelyben Nagy Ignác röviden és a zsidók szenvedése iránti empátiával beszél „Izraelnek földönfutó szerencsétlen fiai”-ról és néhány adatot kíván nyújtani olvasóinak a magyarországi zsidóság történetéről, IV. Bélát és Károly Róbertet említve. Az utóbbi királyságának idején játszódik a novella. A hivatkozások nem felelnek meg a történelmi tényeknek.⁶⁰ Nagy Ignác, talán érezve járatlanságát és illetéktelenségét, nem is időz sokat a tényeknél, hanem áttér a zsidók általános helyzetének elbeszélésére, amely már átvezet a tényleges cselekményhez.

A hangulatkeltő bevezetőként értékelhető történeti háttér része a zsidó utca leírása, a novella egyik színhelye. A korabeli olvasó pontosan azonosíthatja a helyszínt, annak a hegynek a tövében húzódó rendetlen házcsoporthoz lesz szó, „melynek tetejét most egy jámbor életű török dervis emlékét örökítő kis mecset díszesíti”. Az utca leírásában halmozza a visszataszító, undort és félelmet keltő részleteket. A rendetlen, ápolatlan, szemetes „idomtalan körakást” csak a hegyoldal óvja meg az összeomlástól. A keskeny sikátor, melyen át ezekhez a házakhoz juthatunk, „két meglehetősen szélességű árok közt” húzódik, „miknek hantolatján rothadó maradványok terültek el az állat- s növényországból, fojtó bűzzel fertőztetve meg a léget, mit az ároknak vastag zöld burokkal födött vize még kiállhatlanabbá tett”. A szélsőségesen sötét színekkel ábrázolt környezethez és az ott található házakhoz félelmetes legendák fűződnek.

„Tátongó mélységekről regéltek egymásnak az emberek, melyek örökre sírba temetik e folyosókon a tapasztalatlan idegent; gyilokszúrásokról, melyek egyenesen szíven szokták találni, s egyetlen hang kiejthetése nélkül fosztják meg életétől a vakmerő jövevényt; a meggyilkoltak s elveszettek lelkeiknek borzasztó sóhajtozásiról, melyek esztől foszt-

⁵⁸ *Beszélyek*, I–III, 1843, I, 7–71.

⁵⁹ A zsidók iránti rokonszenvvel nemigen vádolható író nemcsak ebben az írásában, hanem a *Magyar titkokban* is tiltakozik a vérvád ellen: „bűnös rágalom” – válaszol a dajkának, aki a kis Móric meggyilkolását mondja el neki. III, 307.

⁶⁰ Nagy Ignác nem is támaszkodhatott volna a magyarországi zsidóság történetét feltáró forrásokra. KULTSÁR István volt az első, aki a Hazai Tudósításokban néhány folytatásban megkísérelte a magyarországi zsidóság történetének ismertetését: *A zsidók magyarországi történetéhez*, 1807, I, 14–15, 21–22, 32.

ják meg azt, kit a vész és kárhozat e bűntanyáiba vezérel a balsorsa.” Aki teheti, távolról elkerüli a környéket, és napnyugta után senki sem merészkedik értefelé.

Ebben az utcában lakik Jochai. Háza belseje első pillantásra nem látszik vonzóbbnak, mint külső környezete. A tornácra az egyik ajtó a lomtárba vezet, a másik egy szegényes bútortáru szobába, melyben kereskedési ügyeit intézi Jochai. A legtávolabbi zugban egy szűtte szekrény titkos ajtót rejt „a kapzsi kémszemek elől”, melyen át tiszta lépcsőn, egy diófa ajtón keresztül, keleti ízléssel és pompával berendezett szobába lépünk.

Láthatóan ez a család igazi otthona. A bíborral leterített asztalon díszes kötésű szent könyv hever, aranyos faragványú karszékek az asztal mellett, aranybortos keleti szőnyeg a földön, a festett mennyezetről hétkarú ezüst gyertyatartó lóg az asztal fölé. Gazdagság és ünnepi hangulat. Egy háromtagú család a szombat fogadására készül.

A kellemes légkör leírása még fokozódik, amikor a gazdag Jochai egyetlen lányának, Reginának a bemutatására kerül sor. Barna fürtjeiben fehér gyöngysorok, magas homloka hősínű, hosszúkás arca rózsás, ajka örökre mosolygó, szeme sötétkék, orra szabályos. Dagadozó párnákon hever keleties helyzetben, nehéz selyemruhát és bíbor sarut visel.

A belső békét, a gazdagságot és a szépséget kívülről veszély fenyegeti. A szombatra készülő Regina és dajkája, Lea, hiába várják haza Jochait és a fiatal rabbit, Dávidot, Regina vőlegényét. Leone, a király törvénytelen fia, cselhez folyamodva a Duna túlsópartjára küldte Jochait, hogy távollétében felkereshesse és szerelme viszonzására kényszerítse a gyönyörű Reginát. De amikor Reginára támad, a lány egy titkos jelére fegyveres zsidók jelennek meg, hogy megvédjék a betolakodótól. Leone megsebesül, és átkot szór a pogányokra: „minden csepp véremért egész patak fog ereitekből ömleni”.

A Duna túlsópartján, Visegráddal szemben, Jochainak rossz előérzete van, megtöri „a szent szombat nyugalmát”, és a folyón dühöngő vihar ellenére Dáviddal és a váratlanul hozzájuk csatlakozó szerzetessel egy gyöngye naszádba száll. A viharban a naszád eltörik, a szerzetes a vízbe fullad. Dávid és Jochai a parton Leone és szolgájának csapdájába esik. A szolga lovának vérével tölt meg egy palackot, s a szerzetes meggyilkolásával és vérváddal vádolva vezetik őket bírálók elé a visegrádi királyi várban.

A szolga ezzel még nem fejezte be küldetését. Visszatér Reginához, és elmondja neki, hogy apját és vőlegényét halálos veszedelem fenyegeti, és sorsuk az ő kezében van. Regina a királyba vetett végtelen bizalommal indul Visegrádra, hogy felfedje előtte a „pokolbeli cselszöveget”-t. Az istenfélő király napi ájtatosságát végzi, és ez Regina vallásos lelkében reményt ébreszt: „Károly Róbert imádkozik és féli az Istent, ennél fogva igazságot várhatok tőle.” Az idealista uralkodóképhez reális momentum is társul. Jól tudja, hogy apja, a gazdag budai zsidó, a király védelmét élvez.

Amikor végre beengedik a palotába, nem a királyhoz, hanem Leone szobájába vezetik. Tőle tudja meg, hogy a király „iszonyúan föl van ingerülve”, Jochait és Dávidot kínzókamrákban vallatják, és harmadnapra máglyán fogják végezni életüket. Egyedül Regina mentheti meg őket azzal, hogy viszonozza Leone szerelmét. Regina az ablakhoz fut, hogy öngyilkossággal meneküljön a csapdából, de az udvaron épp akkor vezetik át apját és Dávidot a kínzókamra felé. Fekete palástot viselnek és hosszú sárga süveget, melyre a pokol képzelte rémeit festették, óriási termetű hóhérok kísérik őket láncra verve. A lány

eszméletét veszti. A következő jelenetben már csak árnyéka önmagának. A kínzókamrába kísérik, ahol holtan omlik apja tetemére. Néhány nappal később Dávid is távozik az élők sorából.

A *Hitrabság* fiktív történelmi elbeszélés. A kitalált vádat Leone és társa azzal a biztos tudattal terjeszti a világi hatalmasságok elé, hogy a királyi udvarban a vérváddal vádolt zsidók nem fognak pártfogókra találni. Ezzel a meggyőződéssel szemben áll Regina naiv és tiszta hite az Isten földi helytartójában és igazságszolgáltatásában.

Nagy Ignác nem titkolt előítélettel ábrázolja kora zsidó hőseit, de történelmi novellája vádirat az előítéletek ellen. Bár a vérvád rágalma ebben a novellában nélkülöz minden történelmi alapot, a kiesztelt vád és a köré font eseménysor a képzelet játéka, a történet mégis asszociatív kapcsolatot teremt a koholt vádak és a félelmetes legendák között, melyek a zsidók utcájához fűződnek. A rémmesék ártatlanok, de a hatalom kezében olyan vádakká lesznek, melyek kioltják az emberéletet.

A történelmi díszletek közé helyezett visszataszító környezet leírása alig különbözik azoktól a zsidó környezetet bemutató részletektől, amelyeket Nagy Ignác életképeiben is láthatunk. Az alapvető eltérés a titkos ajtó mögött feltáruló világ – nyugalma, szépsége, gazdagsága, otthont sugalló hangulata. Ehhez vagy Regina mesés keleti pompát idéző díszes öltözetéhez hasonlót a saját koráról szóló írásaiban hiába keresnénk. Ahogy azt az előítéletek nélküli, sőt ambivalens érzelmeket is nélkülöző légkört sem találjuk, amellyel a történelmi díszletek között a zsidók szenvedéséről, tiszta hitéről, jellemességéről, védtelenségéről szól – mindvégig az empátia hangján.

Emancipáció

A zsidók iránti rokon- és ellenszenv érvei egyre sűrűbben felbukkanó témává váltak az irodalom lapjain a társadalmi és a politikai fórumokon nyilvánosan folyó viták árnyékában. A zsidók „polgáríttatása”, a várt és minduntalan elmaradt emancipáció körüli viták Nagy Ignác műveiben is megfogalmazódtak. Néhány esetben csupán kávéházi beszélgetés szintjén.

A *Magyar titkok*ban az író a szomszéd asztal mellett zajló beszélgetést hallgatja ki. Egy lelkes ifjú dicső eszmének tartja az emancipációt, ám fontolva haladó társa szerint ez csak a „mostani divatnak szüleménye”. Szerinte ahány ezer zsidó panaszkodik sorsára, annyi százezer nem zsidónak van oka a saját helyzetét méltatlannak tartani. Először „ezen roppant tömeg baján” kellene segíteni. Azt gondolja, hogy az emancipáció támogatóinak kötelessége volna „e népfaj balgaságát nyilvánossá tenni, s ez által rosszabb tagjait javítani, a jobbakat pedig a becsület útján megmaradásra buzdítani”. Így lehetne a közvéleményt az emancipáció eszméjének megnyerni. A vita átterelődik a zsidók értékelésére, és a fontolva haladó vitapartner annak elfogadását kéri, ismerje be lelkes ifjú társa, miként minden nép között, a zsidók között is „talátnak selejtesek”.

Mindeddig az író állásfoglalására nem derül fény, de a vitát záró fontolva haladó fiatalember szavaiban már Nagy Ignác írói sértettségének nyomait érzékelhetjük. A zsidók

„az ellen is haraggal kelnek ki, ha valamely beszély- vagy regényben egyetlen rossz jellemű zsidó hozatik föl, ámbár ugyanazon munkában több magasb rangú egyén is fordul elő, kik még sokkal sötétebb színnel vannak füstve”⁶¹

A *nyárspolgár*⁶² című életképben is egy kávéházi beszélgetésben kerül sor az emancipáció megvitatására. A kávéház vendégei, a „talpig becsületes és békés szellemű polgárok” egyike, minden újítás ellensége, attól tart, hogy végül még a zsidók emancipációjára is sor fog kerülni. Ebben a társaságban senki nem kel az egyenlő polgári jogok védelmére, sőt egymást túlszárnyalva festik egyre sötétebbre a jövőt: „Gyermekeink mindennapi kenyérért koldulhatnak a zsidók ajtai előtt.” „Inkább vízbe fojtanám gyermekeimet.” Ha mégis megtörténne, hogy a zsidók polgári jogokhoz jussanak: „Akkor kiköltözöm az országból.” „Ellenkező oldalon kel föl akkor a nap.” Valaki látszólag a zsidók védelmében emel szót: „Ugyan mit szabadkoznak önök oly nagyon, hiszen a zsidók máris csaknem egészen hasonlítanak hozzánk. [...] most már házakat is bírnak Pesten, s legközelebb Milly gyertyagyárt állítanak föl” – és mivel az előbbieket megbotránkozva hallják a friss híreket, így fejezi be: „ha szól az ember valamit az efféle botrányok ellen, tehát csak azt nyeri válaszul, hogy más művelt országokban legdíszesb hivatalokra is alkalmaztatnak a zsidók”. Várhatóan Magyarországon is bekövetkezik ez, hiszen „sok pénz van a zsidóság kezei közt”, és a pénzen nem látszik meg, milyen úton jutottak hozzá. Vajon van-e a kávéházi beszélgetés résztvevői között olyan, aki Nagy Ignác nevében szól? A szövegből nem derül ki.

Többet tudunk meg egy másik rövid írásából. Az *Emancipáció*⁶³ című, párbeszédformában megfogalmazott fantáziajátékban a magyarországi törvényhozás sikertelen vállalkozásait gúnyolja ki. A párbeszéd szereplői, a menny, a pokol, a polgárok, az eszmék nevében kérdezik a meg nem valósult tervezeteket: valójában kik is ők? Váratlanul fölbukkan egy kopottas öltözetű, üres erszények súlya alatt görnyedező öreg alak, gúnykacaj kíséretében. A hangok megszólítják, mivel nem ismerik. Bemutatkozik. Ő az emancipáció, az az eszme, ami a világ teremtetésekor született, de az emberek mégsem fogadják el. Kérélméi a gondolathoz vannak láncolva, és míg a gondolat szabad, neki küzdenie kell. A hangok párbeszédéből kiderül, hogy a menny, a pokol és a polgárok egyként elutasítják és távozásra szólítják fel. Bár hozzátesszik: „Szavad csengése jó ugyan, de kívánságod veszélyes.” Az emancipáció nekikeseredik: oda nem mehet, ahol a jogtalanság ismeretlen, ahol pedig a jogtalanság uralkodik, ott nem szívlelik. Ég és föld között lebegni nem akar, a „hatalmas Hadúr”-t kéri, semmisítse meg. A Hadúr végszava zárja a vitává fajuló párbeszédet: „Minden eszme, melyet születni engedék, életbe fog lépni – kezdődik a kinyilatkoztatás. – Az ember csak késleltethet, de valamint nem alkothat, úgy nem is semmíthet meg.” A Hadúr visszaküldi az emancipációt a földre, és útravalóul jó tanácsokkal látja el: „Érezd a magyarnak érzelmeit, szólj hozzá nyelvén, s bizonyosan meg fog érteni.”

A fantáziajáték elég kezdetleges eszközökkel próbálkozik a szerepeltetett hangoknak megfelelő, egyéni színezetet adni. Az írás érdekessége az az egyértelműen kedvező hangvétel, amivel Nagy Ignác az emancipáció kérdését kezeli. Az írói kommentár a Had-

⁶¹ *Magyar titkok*, II, 156–158.

⁶² *Magyar Életképek*, 1843, II, 498–532, *Vázlat az életből* alcímmel.

⁶³ *Menny és pokol*, 1846, III, 1–9.

úr szava után ügyetlenül próbálkozik ugyan a humoros hangvétellel, de kifejezi a reményt: az emancipáció, ha majd visszatér magyar földre, követni fogja a Hadúr tanácsát: „mert anélkül bizony soha nem fog boldogulni”.

2001. C.V. évfolyam 5-6. szám

A Tisztújítás

Nagy Ignác életművének jelentős részét életképei, torzképei, regénye, egyéb prózai és riportszerű írásai alkotják. Mégis, írói pályája és közönségsikere a *Tisztújítás*⁶⁴ című darabjával indult, amely 1842 őszén az akadémia vígjátékpályázatán első díjat, száz aranyat nyert, és első előadása 1843 januárjában volt Kolozsvárott.⁶⁵ Az első olyan vígjáték volt a magyar színpadon, amely az akadémia díján kívül a közönségsikert is kiérdemelte. 1843. augusztus 5-én játszották először a Nemzeti Színházban, a hónap végéig még tizenkétszer adták elő, majd 1849. február végéig folyamatosan műsoron volt.⁶⁶ A darab másfél év alatt három kiadást ért meg.⁶⁷

A *Tisztújítás* népszerűségének érdekes adalékáról számol be a Honderű.⁶⁸ „A napokban egy pesti előkelő izraelita házában csupa izraelita műkedvelők által adatott – és mint mondják, igen jól – Nagy I. úr *Tisztújítása*. Hogy mindennek fölött Schnaps uram szerepe oly klasszikailag adatott [...] az magában értetődik.”

Vidéki kisvárosban játszódik a történet, ahol a megyei élet jelentős eseményére, tisztújításra készülnek. Tornyai, a szolgabíró meglepetéssel értesül arról, hogy ifjúkori szerelme, a fiatal és szép özvegyasszony, Aranka, a kisvárosba érkezett látogatóba. A vagyonos özvegyasszonynak nyomban kérései akadnak, és mivel Aranka Tornyainak szeretné nyújtani a kezét, azzal a döntéssel távolítja el környezetéből a kéréket, hogy annak a felesége lesz, akit első alispánná választanak a közeli tisztújításon. Így alakul ki a vígjátéki bonyodalom, és számtalan félreértés és komikus helyzet után a szép gazdag özvegy végül választottjának nyújtja a kezét. A korteskedés során természetesen szerephez jut a kocsmáshaszonbérője, Schnaps Mózes, akinél a tisztújításra érkező környékbeli nemesek szállást, ételmezt, italt kapnak.

A darab szereplői beszélő neveket viselnek, valamennyien egy-egy politikai irányzat képviselői. A „rohanva haladó” (Heves), aki „mindjárt, rögtön” akarja a „közboldogságot” és a „haladásnak fontolgató barátja”, aki tiszta jelleme és igazságszeretete miatt kimagaslik a kisváros vezetői közül, aki csak rokonszenvezik a haladás pártjával, de akire azoknak feltétlenül szükségük van (Tornyai). A két meghatározó politikai irányvo-

⁶⁴ A darab politikai háttérét, előadásának részletes történetét olvashatjuk SZABOLCSI Lajos doktori értekezésében: *Nagy Ignác vígjátékai: Adalékok a magyar dráma történetéhez*, Bp., 1911.

⁶⁵ *Erdélyi galambposta*, Honderű, 1843, I, 142–143, GERLEY aláírással.

⁶⁶ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, Nagy Ignác. Az 1843. augusztusi színpadi sikerről írja a Honderű: magyar színpadon „eddig hallatlan tény”. 1843, II, 250.

⁶⁷ VAHOT Imre többször említett cikke, *Pesti Divatlap*, 1844, I, 77. Az első kiadás nyolcszáz példánya 1843. október végén már elkelt, a második kiadás már sajtó alatt volt. Honderű, 1843, II, 540–541. Szabolcsi hat kiadásról tud. Nagy Ignácnak ez a műve később is többször megjelent különböző drámaantológiákban.

⁶⁸ 1844, I, 289.

nal mellett megjelenik a színen a közömbös (Langyos), s az is, aki mindkét irány képviselőit kiszolgálja (Hajlói).

A beszélő nevekkal jellemzett különböző típusok azt a közéleti tablót elevenítik meg a színpadon, amelynek a közönség is részese. Az elhangzott párbeszédék a mindennapi politikai életből ismert stílusra és szólamokra rímelnek.⁶⁹ De Nagy Ignác sikeres darabja mégsem iránydráma – és talán ez a siker egyik titka.⁷⁰

A *Tisztújítás* zsidó szereplője, Schnaps Mózes „az első emancipált, az első becsületes zsidó a magyar színpadon”.⁷¹ A darab valamennyi szereplője meghatározott politikai irányvonalat képvisel. A kocsmabérlő zsidó azért lép melléjük a színpadra, hogy megelevenítse azt az új zsidó típust, aki az 1840-es törvény szellemében él és gondolkodik. Az alispán előszobájában zajlik a beszélgetés közte és az alispán huszárja között. Ő már nem fogadja el a „kend” megszólítást a jelenlegi alispán, a jellemtelen és zsarnok Farkasfalvy huszárjától, megkövetelné tőle a zsidónak is kijáró „nagyságos” címet.⁷² Az utolsó országgyűlésre hivatkozik határozott és öntudatos hangon, azóta a zsidó is olyan ember, mint mindenki más: „Isten áldja meg azokat a derék férfiakat, akik azt a szent törvényt csinálták.” A huszár jobban szerette volna, ha inkább kikergetik az országból a zsidókat, de Schnaps Mózes szerint erre sosem kerülhet sor, mivel az urak igen gyakran a zsidó pénzére szorulnak. A huszár a császári hadseregben szerzett szolgálati érdemeivel kíván egy kis tekintélyt szerezni: „tizenöt esztendeig ettem a császár kenyere” – erre a hencegésre a függetlenségére büszke Schnaps Mózes vág vissza: „Én pedig harminc esztendő óta eszem a tulajdon kenyeremet!” Csalással sem vádolhatják a kocsmabérlőjét, a gyanúsítást kérdéssel utasítja vissza: „Kinek van több esze, annak-e, aki csal, vagy aki nem hagyja magát csálni?” Ez a zsidó típus már nem fél a testi fenyegetéstől sem, a törvény értelmében nem szabad őt ítélet nélkül megverni. A lármás vitatkozásra megjelenik az alispán, a közelgő választásokra való tekintettel látszólag a zsidónak ad igazat: „Mindnyájan egy haza gyermekei, következésképpen testvérek vagyunk” – de magában azt gondolja, szeretné deresre húzatni „ezt a jebuzeust”.

A jelenet emlékeztet Csokonai *Cultura* (1799) című drámájának arra a közjátékára, amelyben Ábrahám alkudozik a kastély kertjében, és Firkász a Türelmi Rendeletet idézve

⁶⁹ A Pesti Divatlap *Vidéki hírek* rovatában rövid hír jelent meg a *Tisztújítás* szarvasi előadásáról: „...midőn a vicispán azt tanácsolja a zsidónak, hogy rossz borral itassa a nemességet, egy az előadáson jelen volt szarvasi köznemes, nem tűrhethetve e gyalázatot, az egész közönség előtt nyíltan védelmezé ősi jogát, miszerint tudniillik nemes ember rossz bort nem ihatik. – Idd meg magad! – kiálta fel hangosan a megrettent színészhez – s erősen szidva ezt, agyonlövással fenyegeté.” Pesti Divatlap, 1844, I, 21.

⁷⁰ „Nagy Ignác [...] ügyesen került ki az irányzatosságot. Ha lelkes barátja volt is a haladásnak, nem hunyt szemet a hamis próféták előtt és éppúgy mutogatta azokat a fekélyeket is, melyek ott emésztődtek a megyei rendszer testén, anélkül, hogy kifejezetten akár a megye ellen, akár a megye mellett harcolt volna. Egyetlen párt, egyetlen osztály sem hagyhatta el megsértődve a színházat.” BAYER József, *A magyar dráma-irodalom története: A legrégebb nyomokon 1867-ig*, Bp., 1897, II, 31.

⁷¹ BAYER, i. m., II, 30. SZABOLCSI Lajos szerint „alakja inkább antipátikus, mint kedves az olvasónak, de mindenesetre érdekes, mert politikai tendenciák hozták a színpadra Széchenyi felfogásának védelmében”, i. m., 74.

⁷² A darab egy korábbi párbeszédéből kiderül, hogy Pesten már a zsidó kereskedőt is nagyságolják.

szolgáltat igazságot a zsidónak. Hogy mi változott az előző századvég óta, az kiolvasható a két jelenetből. Ábrám sem hagyja magát szó nélkül, az alku végén mégis megverik, és a törvény nyújtotta védelemre nem ő hivatkozik, hanem Firkász. Schnaps Mózes már nem az a falusi zsidó, akinek az minden igyekezete, hogy hasznossá tegye magát, hanem öntudatos bérlő, aki a törvény adta jogaival tisztában van, és a mindennapokban is ragaszkodik ahhoz, hogy jogainak érvényt is szerezzen. Hiszen a maga becsületes szorgalma eredményeként és jutalmaként értékeli az országgyűlési törvényhozást. Az alispánt szinte a viselkedésével kényszeríti arra, hogy a törvény szellemében fogadja el őt a haza egyenrangú gyermekeként.

Az alispánnal folytatott beszélgetésben Schnaps Mózesnek erkölcsi fölénye van.⁷³ Itt már nem a megezüstözött pipáról vagy a zsidó esküvőn játszott dallamokról van szó, mint Csokonai darabjában, Ábrahám esetében, hanem országos ügyekről – megyei szinten. Az alispán a választási harcban – és nem személyes apró szolgálatokban – szeretné a maga céljaira megnyerni a zsidót. A „vendégfogadójában” szállt meg Heves, oda várják a környék nemes urait, akikről azt remélik, hogy a haladás pártjára fognak szavazni. Az alispán tréfásan megkérdi, vajon a zsidó megkereszteli-e a borát, a felháborodott válasz így hangzik: „Isten ments! Inkább magamat, mint a boromat – jó híremet a világ minden kincséért sem kockáztatnám.” És így is tesz. A megvesztegetést visszautasítja, mert a „szegény zsidó érdemes akar lenni az emancipációra”, és máris elfelejti, miért hívatta az alispán. Magában azonban megjegyzi, azt nem felejtette el, hogy Farkasfalvy mindenütt ellenezte az emancipációt, fennhangon viszont megvédi Hevest, a „drága, finom urat”, aki azt mondta neki: „Mózes barátom, ha pártunk győz, a legszegényebb zsidó is egyenjogú lesz az egész nemességgel.” Ezzel az ígérettel teljesen maga mellé állította a fogadóst, aki Heves pártjának hálás azért, hogy „Izrael elnyomatott népe” szabad, és biztosítja arról, minden „jó- és balsorsban” számíthatnak majd a hálás zsidóra. Schnaps Mózes azonban elismeri a fontolva haladó Tornyai érdemeit is. A különbséget így határozza meg: „Tornyai úr igen jó ember, sok jót akar – de Heves úr mégis jobb, ő mindent akar.” Lelkesedésében még korteskedni is kész Heves mellett, aki kissé elkomorodik, amikor Schnaps Mózes, a kocsmáros megjegyzi, hogy az emancipáció után vajon miért ne lehetne belőle is alispán?

A Nagy Ignác műveiben ábrázolt zsidók között szokatlanul pozitív figura a *Tisztújítás* szereplője. Nem véletlen, hogy a *Magyar titkok* végén a zsidók sötét színekben való ábrázolása miatt őt ért támadásokat többek között azzal utasítja vissza: „*Tisztújítás* című vígjátékomban igen becsületes zsidót jellemeztem.”⁷⁴ De ha Schnaps Mózes szerepét és szövegét nem a darabból kiszakítva értelmezzük, hanem visszahelyezzük abba a panoptikumba, amely a színpadon életre kel, csak egy példának látjuk őt a többi, politikában és közéletben, a nyilvánosság színe előtt vagy a házasság keretei között megmutatkozó típusok között.

⁷³ A szöveg hangulatával ellentétben a darab illusztrációja, Vidéky pesti rézmetsző munkája. A képen látható Schnaps Mózes arckifejezése, testtartása inkább egy bírja előtt álló vádlottra, és nem a darabban megszólaló szereplőre jellemző. A darab jeleneteit ábrázoló rézmetszetekről a Honderűből értesülünk, 1843, II, 321.

⁷⁴ *Magyar titkok*, III, 365.

A „korfestés” és az aktualitásokra való ráérzés a leginkább emlegetett tényező a darab erenyeit hangsúlyozó korabeli kritikákban és az utókor irodalomtörténeti értékelésében is. A dicséret mellett megférnek a darab vígjátékszerűségét bíráló észrevételek anélkül, hogy a közönségsiker magyarázatát sértenek vele. A kritikákban vagy a *Tisztújítást* elemző tanulmányokban nem esik szó arról, hogy a darabban értékelt és elmarasztalt vonások nemcsak erre a vígjátékra érvényesek, hanem Nagy Ignác híres új műfajára, az életképekre is.⁷⁵ A korfestés, a valóságismeret, a mindennapokban fölbukkanó jelenségek és figurák tipizálása az életképek, a torzképek, a „fresco-képek” szerzőjének írói eszköze. Ugyanezekkel az eszközökkel állítja színpadra az előre meghatározott jellemvonásokkal felruházott típusokat. Ezek a típusok a közélet egy jellegzetes eseményéről készült, színpadra adaptált három felvonásos életkép szereplői. A tipizált alakok bemutatása a választások előtti utolsó napokban – és ennek árnyékában a kérők közül az igazi kiválasztása – nem nyújt mélyebb jellemrajzot vagy a szereplők közti kapcsolat részletesebb és indokoltabb ábrázolását, akár egy-egy „fresco-kép”.

Annak ellenére, hogy Nagy Ignác többnyire lazán szerkesztett prózai művei mellett a *Tisztújítás* meglehetősen gördülékeny, a cselekmény és a komikum elemeit ügyesen illeszti egymáshoz a darab. Talán ennek köszönhető, hogy a szereplők típusként való színpadra állítása, köztük különösen a zsidó szereplőé, egyértelművé teszi azt az írói módszert, amire számos példát találhatunk prózai munkái között. Nagy Ignác úgy mutat be mindennapi jelenségeket, típusokat, társadalmi, politikai vagy családi szerepeket, hogy nem közli egyértelműen, mit gondol róluk. Látja és láttatja őket. Az olvasó és a néző dolga, hogyan ítél felőlük. A politizáló közélet és a politizáló irodalom korabeli légkörében azonban a kritika elvárta volna Nagy Ignáctól, hogy zászlót bontson, nyílt színen hitet tegyen arról, melyik szereplője mellett voksol. De a típusok olyan vegytiszták, annyira a beszélő nevekkel fémjelzett irányvonalat kívánják érzékeltetni, hogy szinte valamennyi politikai hitvallás, a vígjátéki kerethez illően, kikacagható programmá is válik. Ebben a színpadi panoptikumban Schnaps Mózes, aki minden második szavával az emancipációra hivatkozik,⁷⁶ komikus elemeket is hordoz amellet, hogy az erkölcsösség példaképe is kíván lenni. Nagy Ignác joggal hivatkozott a *Magyar titkok* végén arra, hogy a kocsmáros alakjával erkölcsös zsidó típust állított a színpadra. De helyénvaló az a kérdés is, amit Petrichevich Horváth Lázár a *Tisztújításról* szóló kritikájában föltett: „Vajon ki mondja meg nekünk, uraim, azon magyar író politikai elveit, kinek politikai tárgyú vígjátékát száz arannyal jutalmazá a magyar akadémia?”⁷⁷

⁷⁵ Az egyetlen halvány utalást az életképek és a vígjáték közti rokonságra TOLDY Ferencnél találjuk, aki szerint az új műfaj, az „irányvígjáték [...] a *Tisztújítással* (1843) vívta ki első, s azon ideig páratlan diadalát [...], tükörhü életképeivel s eleven, elmés, vonatkozásokkal csípős dialógjával éveken át fenntartotta magát az ország minden színpadain, maga tetemesen nevelve a magyar színház közönségét.” *A magyar nemzeti irodalom története: A legrégebbi időktől a jelen korig, 1864–1865*, kiad. SZALAI Anna, Bp., 1987, 389.

⁷⁶ SCHEDEL [TOLDY] írja róla a Nagy Ignác vígjátékait értékelő cikkében: „az emancipáció reményétől máris hízó, okos Mózes”. *Életképek, Irodalmi levelek*, 1844, I, 516.

⁷⁷ P. H. L., *Thalia*, aug. 10., *Tisztújítás, vígjáték Nagy Ignáctól*, Honderű, 1843, II, 219.